

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΟ
ΣΤΟΝ ΣΤΥΛΙΑΝΟ ΑΛΕΞΙΟΥ

Τὰ διαφεύγοντα τοὺς πολλοὺς, ὑφ' ἑτέρων δ'
εἰρημένα σποράδην ἢ πρὸς ἀναθήμασιν ἢ ψη-
φίσμασιν εὐρημένα παλαιοῖς πεπεύραμαι συνα-
γαγεῖν, οὐ τὴν ἄχρηστον ἀθροίζων ἱστορίαν,
ἀλλὰ τὴν πρὸς κατανόησιν ἥθους καὶ τρόπου
παραδιδούς.

Πλουτ. Νικίας 1, 5

Ο ΜΕΝΤΩΡ, Χρονογραφικὸ καὶ Ἱστοριοδικρικὸ Δελτίο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας,
ἐκδίδεται τὸν Ἀπρίλιο, Ἰούνιο, Ὀκτώβριο καὶ Δεκέμβριο κάθε ἔτους
μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ, ὁ ὁποῖος συντάσσει τὰ ἀνυπόγραφα κείμενα.

Σ' ΑΥΤΟ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ:

Πρὸς τοὺς Ἐταίρους: 1-14 • Οἱ ἀπόψεις ποὺ σχολιάζονται: 15-17 • Στυλιανὸς Ἀλε-
ξίου (1921-12 Νοεμβρίου 2013): 18-40.

Ἐκδοτικὴ φροντίδα Ἐλευθερίας Κονδυλάκη Κόντου

ISSN 1105-7181

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, Πανεπιστημίου 22, 106 72 Ἀθήναι

Ο ΜΕΝΤΩΡ

ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΕΤΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟ ΕΒΔΟΜΟ • ΤΕΥΧΟΣ 107 • ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2014

Πρὸς τοὺς Ἐταίρους

ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὑστεροῦμε σὲ πολλὰ σὲ σχέση μετὰ τὰ λοιπὰ κράτη, δυτικά καὶ ἀνατολικά, στὴ βιομηχανία λ.χ. ἂν καὶ ὑπερτεροῦμε ἄλλοῦ, λ.χ. στὴν ἀταξία, γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρω καὶ ἄλλα. Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, σ' ἓνα του διήγημα¹ ἐκφράζει μιὰ πικρὴ διαπίστωση: «Θὰ ἔλεγέ τις, ὅτι ἡ χώρα αὕτη ἤλευθερώθη ἐπίτηδες, διὰ νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι δὲν ἦτο ἱκανὴ πρὸς αὐτοδιοίκησιν».

Σήμερα ζοῦμε οἰκονομική, πολιτική καὶ ἠθική κρίση, γιὰ τὴν ὁποία δὲν φταίει ὁ λαός, οὔτε ὀρισμένες κατηγορίες πολιτῶν, οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι πρῶτοι πρῶτοι, πρωταθλητὲς ὅπως λέγουν στὴν τεμπελιά καὶ τὴ διαφθορά καὶ γι' αὐτὸ ἀπολύονται, οἱ ἰδιωτικοὶ ὑπάλληλοι ποὺ ἔχουν μεγάλους μισθοὺς καὶ πολλὰ ἐργατικά δικαιώματα καὶ γι' αὐτὸ αὐτὰ καταργοῦνται, οἱ συνταξιούχοι ποὺ ἐπιμένουν νὰ ζοῦν, νὰ εἰσπράττουν τὴ σύνταξη καὶ νὰ ἐνοχλοῦν με

τῆ φυσικῆ παρουσία τους. Καὶ αὐτὰ τὰ λέγουν ἐκεῖνοι πὸν ἀνέλαβαν νὰ ἐπανορθώσουν τὴν καταστροφή πὸν σκόπιμα προκάλεσαν καὶ νὰ καταστήσουν, ὄχι πρὶν ἀπὸ τὸ 2021, τὴν Ἑλλάδα μεγάλη, κραταιὴ καὶ ἐπίφοβη στοὺς ἐχθρούς της καὶ σεβαστὴ στοὺς συνεταιίρους της². Φυσικά, ὅλα «ἦσαν [καὶ εἶναι] λόγια αὐτὰ θεατρικά», «κούφια λόγια»³. Καὶ ὅλα αὐτὰ προβάλλονται ἀπὸ ἓνα φανταστικὸ Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda (RMVP) πὸν τὸ ἀποτελοῦν οἱ ἐφημερίδες, τὰ περιοδικά, τὸ ραδιόφωνο, ἡ τηλεόραση καὶ τὸ Internet, ἢ ἀπὸ πολλούς, φανταστικὸς ἐπίσης, Lords Ha-w-Ha-w. Ἔχουμε πεισθεῖ πλέον ἀπὸ χρόνια, οἱ περισσότεροι τουλάχιστον ἀπὸ μᾶς, πὸς ὅσοι ἔχουν τὴν ἐξουσία τὴν ἀσκοῦν μὲ ἰδιοτελεῖ τρόπο πὸν ὡς κατάληξη ἔχει τὴν καταστροφή τοῦ τόπου καὶ τῶν ἀνθρώπων.

Τοῦτα τὰ προκαταρκτικὰ περιγράφουν ἐπιγραμματικῶς τὴ σημερινὴ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάσταση καὶ ἔχουν ὡς ἀφορμὴ τρία κείμενα πὸν δημοσιεύτηκαν στὶς 25 Ἰανουαρίου καὶ στὶς 4 Φεβρουαρίου τῆς χρονιᾶς πὸν διανύουμε καὶ ἀναδημοσιεύονται αὐτούσια μετὰ τὸ ἐδῶ κείμενο. Τὸ θέμα τοῦ πρώτου δημοσιεύματος, γραμμένου ἀπὸ τὸν κ. Κώστα Γεωργουσόπουλο, εἶναι πολὺ πλατὺ καὶ περιεκτικὸ παρὰ τὴ συντομία του. Ἀφορᾷ τὴν ἐμμονὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλων λαῶν στὸ ἐνδοξο παρελθόν τους, τὴ στατικότητα ὀρισμένων Τεχνῶν πὸν μιμοῦνται παλαιὰ πρότυπα ἢ τρόπους, τὴ φτώχεια σὲ ἔμπνευση τοῦ σύγχρονου ἑλληνικοῦ θεάτρου, διαπιστώσεις ὀρθές. Γιὰ ὅσα περιέχει τὸ σημεῖωμα αὐτὸ ἀρμόδιος νὰ μιλήσω εἶμαι μόνον γιὰ ἓνα του σημεῖο, τὶς ὀκτὼ πρῶτες λέξεις ἀπὸ μιὰ φράση, ὅτι «σταθμεύσαμε στὸ παρελθὸν ἐκμεταλλεζόμενοι τὸν μόχθο ξέντων ἀρχαιολόγων, μουσικολόγων, γραμματικῶν, θεατρολόγων καὶ κριτικῶν καὶ ἱστορικῶν τῆς τέχνης».

Τὶς ἀπόψεις αὐτὲς τοῦ κ. Γεωργουσόπουλου σχολίασε λίγες μέρες μετὰ ἡ κυρία Φωτεινὴ Ζαφειροπούλου, Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων ἐ.τ., περιορίζοντας τὴν ἀπάντησή της καὶ ἐκείνη μόνον στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία. Τὴν ἐπιστολὴ τῆς κυρίας Ζαφειροπούλου σχολίασε ὁ κ. Γεωργουσόπουλος μὲ ἰδιότυπο τρόπο, μὲ 7 ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα φαίνονται ὡς ρητορικὰ ἀλλὰ ἢ ἀπάντηση σὲ μερικὰ δὲν εἶναι ἢ νομιζόμενη ὡς αὐτονόητη. Θὰ

προσπαθήσω να δώσω τις αληθείς, κατά τη γνώμη μου, απαντήσεις μόνο για όσα έχω κάποια αρμοδιότητα και για όσα με άφοροῦν λόγω παλαιᾶς και συνεχιζόμενης επιστημονικῆς ιδιότητος.

α) Εἶναι ἀλήθεια ὅτι σχεδὸν ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι ἔκαναν καὶ κάνουν συμπληρωματικὲς σπουδὲς στὸ Ἐξωτερικό. Οἱ ἐδῶ Φιλοσοφικὲς Σχολὲς δὲν διαμορφώνουν ἐπιστήμονες ἀρχαιολόγους ἀλλὰ καθηγητὲς τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης. Στὰ χρόνια μου ἐξετάστηκα γιὰ τὸ πτυχίό σὲ 20 μαθήματα. Τὰ 12 δὲν εἶχαν σχέση μὲ τὴν ἀρχαιολογία καὶ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά. Συνέβη αὐτὸ μὲ τὸν Beazley, τὸν Lesky, τὸν Dover, τὴν Gisela Richter, πὸν τὰ θανμάσια ἔργα τους ἐπικαλεῖται ὁ κ. Γεωργουσόπουλος; Μ' ἐνδιέφερε ἡ Ἐπιγραφικὴ ἀλλὰ δὲν διδασκόταν στὸ πανεπιστήμιο. Πῆγα στὴ Γαλλία καὶ τὴν διδάχτηκα ἀπὸ τὸν Louis Robert καὶ τὸν Jean Pouilloux. Τὸ ἴδιο δὲν συμβαίνει καὶ μὲ ἀσθενεῖς ὅταν δὲν ὑπάρχει στὴν Ἑλλάδα εἰδικὸς νὰ τοὺς θεραπεύσει; Πηγαίνουν στὸ Ἐξωτερικό, ἀκόμη καὶ ἀείμνηστοι πρωθυπουργοί.

β) Στὸν Δελφὸν πρῶτοι ἔσκαψαν οἱ Ἕλληνες ἐπὶ Καποδίστρια, στὶς Μυκῆνες ὁ Πιπτάκης καὶ στὴν Ἀρχαία Ἀγορὰ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία μὲ τὸν Πιπτάκη πρῶτο καὶ τὸν Κουμανούδη μετὰ, ὁ ὁποῖος ἀποκάλυψε τὴν στοὰ τοῦ Ἀπτάλου. Στὶς Μυκῆνες μετὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ κυκλικοῦ περιβόλου Α μόνον ἀπὸ τὸν Schliemann, ἀνασκαφὴ πὸν ἀνήκει στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία καὶ τὴν διέσωσε ἐπιστημονικῶς καὶ πραγματικῶς ὁ Παναγιώτης Σταματάκης⁴, τὴν μετὰ ἕως σήμερα ἔρευνα τὴν ἔκανε ὁ κορυφαῖος Χρῆστος Τσουντας, ὁ Ἰωάννης Κ. Παπαδημητρίου, ὁ Νικόλαος Βερδελῆς, ὁ Φώτιος Πέτσας, ὁ Γεώργιος Μυλωνᾶς, ὁ Σπῦρος Ἰακωβίδης, μ' ἓνα ἀγγλικὸ ἰντερμέτζο γιὰ λόγους πολιτικούς, καὶ τὴ μελέτη ἔκανε πάλι ὁ Τσουντας, ὁ Μυλωνᾶς, ὁ Ἰακωβίδης, ἡ Ἀγνή Σακελλαρίου, ἡ Ἄρτεμις Ὠνάσογλου πὸν πέθανε νεώτατη, μαθήτρια τοῦ Ἰακωβίδη καὶ Ἐπιμελήτριά μου.

Στὴν Κρῆτη δὲν εἶναι μόνο ἡ Φαιστός καὶ ἡ Κνωσὸς ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀρχάνες, ἡ Δρῆρος, ἡ Ζάκρος, ἡ Ζώμινθος, τὸ Ἰδαῖον Ἄντρον, ὁ Κατσαμπᾶς, ἡ Σύμη Βιάννου, καὶ ἑκατὸ (100) ἄλλες θέσεις, ἀνασκαφὲς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ τῆς Ὑπηρεσίας μὲ ἀνασκαφεῖς, πέραν αὐτῶν πὸν ζοῦν, τὸν Ἰωσήφ Χατζιδάκη, τὸν

Στέφανο Ξανθουδίδη, τὸν Σπυρίδωνα Μαρινᾶτο, τὸν Νικόλαο Πλάτωνα, τὸν Στυλιανὸ Ἀλεξίου, τὸν Γιάννη Σακελλαράκη.

Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές στὴν Κνωσό, τὶς Μυκῆνες, τοὺς Δελφούς, τὴν Ἀρχαία Ἀγορὰ πὸν ἐμεῖς, οἱ Ἕλληνες, τὶς ξεκινήσαμε ὑπάρχουν ἄλλες ἀνασκαφές, διάσημες, μεγάλες ἐντελῶς δικές μας: Ἡ Ἀκρόπολη, ἡ Ἀθήνα, μὲ ὅλα τῆς τὰ μνημεῖα πλὴν τῆς Ἀγορᾶς, τὸ Ἀμφιάρειο, ὁ Ραμνοῦς, ἡ Βραυρών, ἡ Ἐλευσίνα, ὁ Θορικός, ὁ Μαραθῶν, ὁ Πειραιάς, ὁ Ὠρωπός, τὸ Σούνιο, λίγα μόνον μέρη καὶ ἐκλεκτικὰ στὴν Ἀττικὴ. Στὴν Πελοπόννησο, οἱ Ἀμύκλες, τὸ Βαφειό, ἡ Πυλία, ἡ Ἐπίδαυρος, ἡ Ἥλις, ἡ Ἴκλαινα, τὸ Λέχαιο, ἡ Λυκόσουρα, ἡ Μεσσήνη, ὁ Μυστράς, ἡ Πάτρα, ἡ Σικυών, ἡ Σπάρτη, ἡ Θουρία τώρα. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ τόποι εἶναι μεγάλες ἀνασκαφές, πολυτετεῖς, πολυξοδες καὶ ἔχουν χρειασθεῖ γιὰ νὰ γίνουν γενεές ἀρχαιολόγων. Ἦμουν μόλις πτυχιούχος ὅταν ἄρχισε ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Πέλλας, τὸ ἴδιο ὅταν ἄρχισε ὁ Ἀνδρόνικος τὴν πρώτη του ἀνασκαφὴ στὴ Βεργίνα, τοῦ γεωμετρικοῦ νεκροταφείου.

γ-ε) Πραγματικὰ δὲν ὑπάρχει καμιὰ, γραμμένη ἀπὸ Ἕλληνα, ἱστορία τοῦ ἀρχαίου θεάτρου καὶ τῆς ἀρχαίας Λογοτεχνίας γιὰ τὴν τέτοιου εἶδους ἔργα ἀπαιτοῦν ἰδιαίτερα ἄνετες συνθηκῆς ἐργασίας, πολύχρονη ἔρευνα, βοηθοὺς γιὰ συλλογὴ καὶ ἐξακριβίωση στοιχείων. Οἱ συνθηκῆς αὐτὲς εἶναι ἀνέφικτες στὴν Ἑλλάδα, στὴν Ἀθήνα πρῶτα καὶ στὴ Θεσσαλονίκη μετὰ. Αὐτὰ τὰ ἔργα γράφονται σὲ χῶρες πὸν διαθέτουν πλῆθος ἀπὸ εἰδικὸς ἐπιστήμονες ὥστε κάποιος ἀπὸ αὐτοὺς νὰ ἀφιερωθοῦν στὴ σύνταξή τους. Οἱ Γερμανοὶ διέθεταν πολλοὺς σημαντικὸς ἀρχαιολόγους κατὰ τὸν 20ὸ αἰ. Ἔτσι βρέθηκε ἀνάμεσά τους ὁ Georg Lippold καὶ ἔγραψε τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς Τέχνης. Οἱ Ἀμερικανοί, πολλὰ ἑκατομμύρια, εἶχαν τὴν Richter καὶ τὴ νεώτερη Brunilde Sismondo Ridgway. Τὸ βιβλίον τοῦ Beazley γιὰ τὴ μελανόμορφη κεραμικὴ εἶναι ἔξοχο, καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰ σειρὰ συστηματικῶν ὀμιλιῶν. Ἀλλὰ ὁ Beazley ὡς μόνον του ἀσχολία σ' ὅλη του τὴ ζωὴ εἶχε τὴν ἔρευνα καὶ τὴ μελέτη τῆς ἀγγειογραφίας. Ἀπὸ ὅ,τι μοῦ ἔχουν πεῖ παλαιότεροί μου, ἡ Βαρβάρα Φιλιππάκη, ὁ Μανόλης Ἀνδρόνικος, ὁ Βάσος Καλλιπολίτης, οἱ μαθητές του ἦσαν ἕνας ἢ δύο, ὅταν ὑπῆρχαν. Δὲν ἀσχολήθηκε ποτὲ μὲ τὸ πῶς

βρίσκουν, σώζουν από τους αρχαιοκαπήλους και συντηρούν τα αρχαία αγγεία. Σε όποιο μουσείο της Ελλάδος πήγαινε για μελέτη, τον είχα γνωρίσει στο Έθνικόν Μουσείο, εύρισκε τα αγγεία έτοιμα, καθαρὰ και ἀπλωμένα και ἀμέσως άρχιζε να γράφει. Όταν τελείωνε τή μελέτη ενός αγγείου άφηνε στο έσωτερικό του μικρό στριμμένο σημείωμα με τὸ συμπέρασμά του για τὸν ζωγράφου τοῦ αγγείου και τή χρονολογία του.

Δὲν ὑπῆρξαν οὔτε ὑπάρχουν στήν Ελλάδα οί συνθήκες για να γραφτεῖ ἕνα βιβλίον ὅπως τοῦ *Albin Lesky*. Παρά ταῦτα ὅμως ὁ Στέλιος Ἀλεξίου δημοσίευσε πρόσφατα τήν Ἑλληνική Λογοτεχνία. Ἀπό τὸν Ὅμηρον στὸν 20ὸ αἰῶνα, ὀγκῶδες, πρωτότυπο και συναρπαστικό. Παραλείπω τὰ ἄλλα του ἔργα πὸν ὑπερβαίνουν τὰ ὅρια τῆς ζωῆς ἑνὸς ἀνθρώπου. Καὶ τὰ ἔγραφε ὄντας δημόσιος ὑπάλληλος ἐπὶ 28 χρόνια, με βαριά καθήκοντα, και κατόπιν 11 ὡς καθηγητῆς στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κρήτης.

Τὰ ἴδια, ὑποθέτω, ἰσχύουν και για τήν ἱστορία τῆς ἀρχαίας και τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Ὑπάρχουν λίγοι ἢ καθόλου μουσικολόγοι. Φυσικό εἶναι να μὴ γράφονται ἱστορίες τῆς μουσικῆς μας. Τὸ πρόβλημά μας δὲν εἶναι ὅτι δὲν γράφουμε ἀλλὰ ὅτι δὲν εἴμαστε ἀρκετοὶ για να ὑπάρξουν και οί ἄριστοι συγγραφεῖς.

ς) Ἡ ἔκδοσι σύμφωνα με τὸς κανόνες τῆς φιλολογίας ἀρχαίων κειμένων εἶναι θέμα πλέον πολύπλοκο και δύσκολο. Οί Ἀμερικανοὶ με πληθυσμὸν 317.800.000 κατοίκων ἀρκοῦνται στή σειρά *Loeb* πὸν ἀναπαράγει παλιὰς ἐκδόσεις, ἀρκετὲς ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶναι ξεπερασμένες. Οί Ἄγγλοι και οί Γερμανοὶ ἐκδίδουν ξανά ἀρχαίους συγγραφεῖς με φειδῶ και οί Γάλλοι συνεχίζουν τή σειρά τῶν *Belles Lettres*, πρωτότυπη βέβαια. Στήν Ελλάδα ὑπῆρξαν ἀπόπειρες πρωτοτυπίας κατὰ τὸν 19ο αἰ. και ἐλάχιστες κατὰ τὸν 20ὸ και ὑπῆρξαν και ὑπάρχουν τρεῖς ἢ και περισσότερες σειρὲς χωρὶς πρωτοτυπία για τὸ εὐρὸν κοινὸ πὸν ἀντιγράφουν χωρὶς να τὸ δηλώνουν. Οί ἐκδόσεις τῆς Ἀκαδημίας εἶναι περιορισμένες και ἀντανακλοῦν, πλὴν τῶν δύο πρώτων τοῦ Συμποσίου τοῦ Πλάτωνος και τῆς Ποιητικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ διδακτορικά ἐνδιαφέροντα ὀρισμένων φιλολόγων. Σημαντικὴ για τὰ σχόλιά της ἦταν ἡ ἔκδοσι τοῦ Πανσανία ἀπὸ τὸν Νίκο Παπαχατζῆ πὸν βασιίστηκε στὸ κείμενον τοῦ *Spiro* και προσέφερε διορθώσεις

καὶ βελτιώσεις τοῦ κειμένου. Ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν αὐτὴ ἐπωφελήθη-
καν οἱ Γάλλοι ἐκδότες τοῦ Πανσανία στὴ σειρά *Belles Lettres*.

Τὸ συμπέρασμα καὶ ἐδῶ εἶναι ὅτι ἡ ὀλιγανθρωπία δὲν βοηθεῖ
στὴν ἀνάπτυξη φιλολογίας ἢ ὁποία, ἀντίθετα μὲ τὴν ἐπιγραφικὴ
πὺ πλουτίζεται καθημερινῶς, δὲν βρίσκεται στὴν ἀκμὴ τοῦ πρώ-
του μισοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα, τότε πὺ καὶ στὴν Ἑλλάδα ὑπῆρχε ὁ
Κοραῆς, ὁ Δούκας, καὶ ἀργότερα ἡ μικρῆς διάρκειας Ζωγράφειος
Βιβλιοθήκη, παραλείπω τὸν Μιστριώτη, καὶ ὁ Βερναρδάκης μὲ
τὰ Ἡθικὰ τοῦ Πλουτάρχου πὺ τῶρα ἐπανεκδίδονται σὲ νέα
βάση ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία.

ζ) Οἱ ξένες ἀρχαιολογικὲς σχολὲς στὴν Ἑλλάδα εἶναι 17 καὶ
δὲν εἶναι ὅλες ἀρχαιολογικὲς ἢ δὲν ἔχουν ὅλες ἰδιαίτερα μεγάλῃ
δραστηριότητα. Ὅρισμένες, οἱ περισσότερες, ἔχουν ὡς πεδίο δρά-
σης μὲ μόνον ἀνασκαφὴ καὶ δὲν ἔχουν ἄρτιες ἐγκαταστάσεις καὶ
μόνιμο στὴν Ἑλλάδα ἐπιστημονικὸ προσωπικόν. Οἱ παλαιότερες,
Γαλλικὴ 1846, Γερμανικὴ 1874, Ἀμερικανικὴ 1881, Ἀγγλικὴ
1886, Ἰταλικὴ 1909 ἔχουν κάνει μέγα ἔργο καὶ ἔχουν μορφώσει
τοὺς καθηγητὲς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιολογίας τῶν χωρῶν τους,
διαθέτουν μεγάλες βιβλιοθηκὲς καὶ μαζὶ μὲ τὴν Ἀρχαιολογικὴ
Ἑταιρεία, τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ ὀρισμένα πανεπιστή-
μια μας ἀποτελοῦν τὸ ἀρχαιολογικὸ κέντρο τοῦ κόσμου γιὰ τὴν
ἀρχαία Ἑλλάδα.

Οἱ Ξένες Σχολὲς δὲν μπλοκάρουν τὴν ἔρευνα στὴν Ἑλλάδα.
Θὰ προτιμοῦσα κι ἐγώ, ἢ ἀποκάλυψη καὶ δημοσίευση τῶν ἑλλη-
νικῶν ἀρχαιοτήτων νὰ γινόταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες,
κάτι τὸ ἀδύνατο. Κατὰ καιροὺς ἀκούγονται σχόλια ἐναντίον τῶν
Ξένων Σχολῶν. Πρέπει νὰ γίνῃ κατανοητὸ καὶ παραδεκτό, ὅτι ἡ
Ἑλλάδα εἶναι χώρα μικρῆ, μὲ λίγους σχετικὰ κατοίκους καὶ μὲ
πολλές, πάρα πολλές, ἀρχαιότητες τῶν ὁποίων ἢ ἀποκάλυψη καὶ
ἢ μελέτη ξεπερνᾷ τὴς δυνατότητές μας. Ἄν οἱ Κυβερνήσεις εἶχαν
συναίσθησι τῶν πραγμάτων καὶ γνώμη γιὰ τὴν ἀφέλεια πὺ φέρ-
νει στὸν τόπο ἢ ἐπιστήμη ἴσως ἢ κατάστασι νὰ ἦταν διαφορετικὴ.

Στὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια καὶ στὸ διάστημα Ὀκτ. 1829 -
Σεπτ. 1831 ὑπῆρχε ἓνας ἀρχαιολόγος ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης.
Κατὰ τὸ διάστημα 1833-1834 ἦσαν τρεῖς, Κυριακὸς Πιπτάκης,
Λουδοβίκος Ross, Ἰωάννης Κοκκῶνης, 1834-1836 δύο, Πιπτά-

κης, Ross, 1836-1863 ένας, ο Πιπτάκης, με κακό βοηθό για μικρό διάστημα τον Σπυρίδωνα Λογιωτατίδη. Από το 1864 έως το 1960, επί έναν αιώνα, υπηρέτησαν 110 αρχαιολόγοι στην Ύπηρεσία, μερικοί για μικρό διάστημα. Από το 1960 έως σήμερα ο αριθμός τους αυξήθηκε κατά πολύ για ειδικούς λόγους, κυρίως γιατί προσλαμβάνονταν ως έκτακτοι πτυχιούχοι της αρχαιολογίας για τα μεγάλα έργα, όπως το μετρό ή τα έργα της οδοποιίας, του αεροδρομίου, που μονιμοποιούνταν ως συμβασιούχοι αορίστου χρόνου. Δεν είναι όλοι έξοχοι. Μερικοί, αρκετοί, είναι καλοί και θα προσφέρουν. Αλλά η κρίση υπήρξε μοιραία για πολλούς άριστους παλαιούς· τους έδιωξε ή έφεδρεία. Η κυβέρνηση που το έκανε δεν είχε υπ' όψη της αυτό που αποδίδεται στον Μένανδρο: γήρας λέοντος κρείσσον ακμαίων νεβρῶν.

Χωρίς τις Ξένες Σχολές που ανέλαβαν την ανασκαφή και τη μελέτη μεγάλων χώρων, Αρχαίας Αγοράς, Ολυμπίας, Δελφῶν, Κορίνθου, Κνωσοῦ και πολλῶν ἄλλων, ἡ ἀρχαιολογία στήν Ἑλλάδα θά ἦταν σέ κατώτερο σημεῖο ἀπό ὅ,τι σήμερα. Τοῦτο δέν σημαίνει ὅτι οἱ Ἕλληνες δέν ἔχουν στό ἐνεργητικό τους μεγαλύτερο συνολικῶς ἐπιστημονικό ἔργο. Ἄν οἱ ξένοι διακρίθηκαν σέ ὀρισμένους τόπους ἡ Ἀρχαιολογική Ὑπηρεσία διακρίθηκε, διακρίνεται καί ὁρᾷ σ' ὅλη τήν Ἑλλάδα. Ἀπό τὸ πρῶτο καί ἓνα μουσεῖο τῆς Αἴγινας τοῦ 1829 φθάσαμε σὰ 175 περίπου μὲ τὴ ναυαρχίδα τοῦ ΝΜΑ. Ὅλα αὐτὰ τὰ μουσεῖα γέμισαν μὲ ἀρχαιοότητες ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες ἀρχαιολόγους, ἀγρυπνοὺς, ἀκούραστους καί πολλές φορές μανιακοὺς στήν ἐκπλήρωση τῶν καθηκόντων τους.

Οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι ἔφτιαξαν καὶ τὴν ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογική Ἐταιρεία τῆς ὁποίας τὸ ἔργο εἶναι κεφαλαῖωδες ὄχι γιὰ τὰ ἑλληνικά μέτρα ἀλλὰ γιὰ τὰ διεθνή. Ὑπάρχει τὸ εὐρετήριο τοῦ ἔργου της στὸν Μέντορα 100, 2011, 195-220 (οἱ ἀνασκαφές) καὶ στήν Ἀρχαιολογική Ἐφημερίδα 2011, παράρτημα 5-60 (οἱ μελέτες), ὁ κατάλογος τῶν δημοσιευμάτων της πὸν ἀριθμεῖ μὲ τὸ τελευταῖο της ἐπίτευγμα, Τὰ χρηστήρια ἐλάσματα τῆς Δωδώνης, 286 τίτλους μὲ περισσότερους τόμους, ἡ Ἀρχαιολογική Ἐφημερίς μὲ 152 τόμους (1837-2013), τὰ Πρακτικά

μὲ 165 τόμους (1837-2010), τὸ Ἔργον μὲ 60 τόμους (1954-2013) καὶ Ὁ Μέντωρ μὲ 26 τόμους (1988-2013). Ἡ Ὑπηρεσία ἔχει σπὸ ἐνεργητικὴ τῆς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον (πρώτης, δεύτερης καὶ τρίτης περιόδου), τὰ Ἀρχαιολογικὰ Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν καὶ τὰ πολλὰ Δημοσιεύματα τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου. Ὅλα αὐτὰ ἔχουν γίνεαι μὲ τὴ δυσμένεια τοῦ Κράτους, σὲ ἀντίξοες περιστάσεις· πολέμους, δικτατορίες, κρίσεις, κατοχές, διώξεις.

Ποῦ βρίσκεται ἡ ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων ἐκμετάλλευση τοῦ μόχθου τῶν ξένων ἀρχαιολόγων; Τὸ ἀντίθετο συμβαίνει. Μόλις ἓνας Ἕλληνας ἀρχαιολόγος δημοσιεύσει στὰ ἑλληνικὰ περιοδικὰ κάτι τὸ ἐνδιαφέρον ἢ τὸ σημαντικό, τὸ ἀρπάζουν οἱ ξένοι ἀρχαιολόγοι τοῦ γραφείου, τὸ περιποιῶνται, καὶ τὸ εὔρημα ἢ ἡ ἰδέα κυκλοφορεῖ μὲ ἄλλο ὄνομα σὲ ἄλλη γλῶσσα καὶ ὁ Ἕλληνας ἀρχαιολόγος ἀγνοεῖται.

Ἡ συμβολὴ τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων στὴν ἐπιστήμη εἶναι πρωτότυπη καὶ ἀναντικατάστατη. Ἄν δὲν ἔχουν κάνει ὅμοια μὲ τοὺς ξένους ἀρχαιολόγους⁵ τοῦτο ὀφείλεται στὴν κρατικὴ μας συγκρότηση, στὴν ἔλλειψη παιδείας τῶν πολιτικῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν καταλάβει ὅτι «ἔξω πᾶμε καλά», ὅπως εἶχε πεῖ ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς κάποτε, μόνο ὅταν «μέσα πᾶμε καλά». Ὅταν οἱ Γερμανοὶ ἴδρυσαν τὸ 1874 τὸ Ἰνστιτοῦτο τῆς Ἀθήνας, τὸ ἔκαναν ἀπὸ φιλοδοξία νὰ πρωτεύσουν στὸν ἐπιστημονικὸ τομέα τῶν κλασικῶν σπουδῶν καὶ τοὺς ἀκολούθησαν οἱ Ἀμερικανοὶ καὶ οἱ Ἀγγλοὶ γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους.

Ὅταν πάλι οἱ Γερμανοὶ ἀποφάσισαν νὰ ἐκδώσουν τὶς ἑλληνικὲς ἐπιγραφές⁶, ἀκολουθώντας καὶ ἐπανεκδίδοντας σὲ ἄλλες βάσεις τὸ ἔργο τοῦ Boeckh, πὸν δημοσίευσεν τὸν πρῶτο τόμο τοῦ συντάγματός του τῶν ἐπιγραφῶν τὸ 1828, ὅταν ἐμεῖς προσπαθούσαμε νὰ ἐπαναπατρίσουμε τοὺς αἰχμαλώτους σκλάβους τοῦ Ἰμραήμ ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, δὲν τὸ ἔκαναν μὲ μίζερια ἀλλὰ ἀνάθεσαν στοὺς καλύτερους Γερμανοὺς φιλολόγους καὶ ἐπιγραφικούς νὰ περιοδεύσουν στὴν Ἑλλάδα, νὰ βροῦν τὶς ἐπιγραφές, νὰ τὶς ἀντιγράψουν, νὰ τὶς σχεδιάσουν, νὰ τὶς δημοσιεύσουν. Καὶ χρειάστηκαν χρόνια γιὰ κάθε τόμο, ἔξοδα, ταξίδια, ἀλληλογραφία, βοήθεια ἀπὸ τοὺς λίγους Ἕλληνες ἀρχαιολόγους καὶ πίστη

σ' ένα έργο πού δέν ήταν οί Νιμπελοϋνγκεν άλλα τὰ ψηφίσματα, τὰ ἀναθήματα, οί ταφόπετρες τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Καί ἀπό χρόνια εἰσιμάζουν τήν τρίτη ἔκδοση τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν, στήν ὁποία μετέχουν καί Ἕλληνες, Ἰσπανοί, Ἀγγλοι, γιατί οί εἰδικοί ἐπιγραφικοί Γερμανοί δέν φθάνουν ἢ δέν ὑπάρχουν. Καί ὅλα αὐτά γιατί θέλουν οί Γερμανοί, ὡς κράτος, νά πρωτεύουν καί στήν ἐπιστήμη πού ἀφορᾷ τήν Ἑλλάδα.

Βλέποντας τὰ πράγματα 186 χρόνια μετὰ τὸν Καποδίστρια, πού ἔβαλε τὸν θεμέλιο λίθο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας, μποροῦμε νά εἰποῦμε ὅτι οί Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι ἔκαναν πολλά. Ἐσκαψαν καί ἀποκάλυψαν χιλιάδες μνημεῖα, ἴδρυσαν πλήθος μουσεῖων, ἀναστήλωσαν καί ἔσωσαν ἀριστουργήματα γιατί τὸ ἤθελαν ἐκεῖνοι, ὅχι οί πολιτικοί πού θεωροῦσαν καί θεωροῦν τοὺς ἀρχαιολόγους ὡς ἐμπόδιο στὰ σχέδιά τους καί στοὺς σκοποὺς τους. Μεταχειρίζονται τοὺς ἀρχαιολόγους καί τὴν ἀρχαιολογία ὅταν τοὺς χρειάζονται. Ἄν ὁ Ἀνδρόνικος βοηθήθηκε στὴ μεγάλη του ἀνασκαφὴ ἦταν γιατί αὐτὴ βρισκόταν στὴ Μακεδονία καί γιατί τὸ εὐρήμα εἶχε εἰδικὴ σημασία. Ἄλλα μνημεῖα, μέσα στὴ Θεσσαλονίκη, ἢ στήν κατασκευαζόμενη Ἐγνατία, παραμελοῦνται ἢ καλύπτονται καί σημαντικὲς ἀνασκαφὲς στὰ νότια ἐγκαταλείπονται γιατί δέν δίνονται οἱ ἐλάχιστες πιστώσεις πού χρειάζονται.

Αὐτὸ πού κατάλαβαν οἱ ξένες κυβερνήσεις, ὅτι ἡ μελέτη ἐπὶ τόπου τῆς ἀρχαίας καί τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος θὰ ἔφερνε δόξα στὴ χῆρα τους καί πολιτικὸ ὄφελος, δέν τὸ κατάλαβαν οἱ Ἕλληνες πολιτικοί οἱ ὁποῖοι σύνδεσαν τὶς ἀρχαιότητες μὲ τὰ τοπικά τους συμφέροντα. Κράτησαν τὴν Ὑπηρεσία στὰ μέτρα τους γιατί δέν εἶχαν, οὔτε ἔχουν, τὴν ἀναγκαία παιδεία γιὰ νὰ τὴ διαμορφώσουν σὲ ἐπιστημονικὴ, μὲ αὐστηροὺς κανόνες, πού δέν θὰ ἐπιτρεπόταν νὰ τοὺς ἀγγίζει ἡ κομματικὴ καμαρίλλα πού δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸ 1974 καί μετὰ.

Παρ' ὅλα αὐτά, παρὰ τὴ σκόπιμη διακοπὴ τῆς ἔκδοσης τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου, γιατί κάποιοι διευθυντὲς τοῦ Ὑπουργείου καί κάποιοι Πρόεδροι τοῦ ΤΑΠΑ τὸ ἔβρισκαν ἀντιπαραγωγικό, ἢ Ὑπηρεσία ἐξακολουθεῖ νὰ ἀκμάζει. Νέα εὐρήματα, νέα Μουσεῖα, ὅχι ὅμως συστηματικὲς δημοσιεύσεις γιατί λείπει ἢ

ὀργάνωση, ἢ καθοδήγηση καὶ κυριαρχεῖ ὁ κομματικὸς φαβοριτισμός. Φτιάχτηκαν Ἀρχαιολογικὰ Ἴνστιτούτα μὲ ἓνα πρόσωπο ἐνῶ ὁ σκοπὸς τοὺς ἦταν ἢ συνθετικὴ μελέτη τῶν ἀνασκαφῶν τῆς περιοχῆς τοὺς. Ἀσχολοῦνται λοιπὸν τὰ Ἴνστιτούτα μὲ τὴν ὀργάνωση «Διεθνῶν Συνεδρίων» γιὰ τὰ ἐτήσια εὐρήματα ἐνὸς νομοῦ ἢ μιᾶς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων, ἢ γιὰ τὴ διάδοση τῆς κεραμικῆς τῆς δυτικῆς κλιτύος στὴν ἀνατολικὴ Ἀττική.

Ἐπικαλέστηκε ὁ κ. Γεωργουσόπουλος τὰ ξένα ἀρχαιολογικὰ ἐγχειρίδια, μάλιστα τῆς Richter καὶ τοῦ Beazley. Κι ἐγὼ αὐτὰ διάβασα, μαζί μὲ τὶς σημειώσεις τοῦ Μαρινάτου, καὶ ἀκόμη τὸ βιβλίον τοῦ Payne γιὰ τὰ γλυπτὰ τῆς Ἀκρόπολης⁷. Συστηματικότερο καὶ πλουσιότερο εἶναι γιὰ τὴν πλαστικὴν τὸ βιβλίον τοῦ Georg Lippold, Die griechische Plastik πὸν χρειάστηκε χρόνων ἀπόσκοπο μόχθο καὶ συνθῆκες ἐργασίας ἰδανικῆς, ἀνύπαρκτες στὴν Ἀθήνα ἢ τὴ Θεσσαλονίκη. Τὰ ἐγχειρίδια, πολύτιμα γιὰ τὴ μελέτη, ὅπως καὶ τὰ λεξικά, δὲν ἀποτελοῦν πρωτότυπη, μὲ τὴν αὐστηρὴ τῆς λέξης ἔννοια, ἐργασία ἀλλὰ κριτικὴ σύνθεση τοῦ ἔργου καὶ τῶν συμπερασμάτων ἄλλων, χωρὶς τοὺς ὁποίους τὰ ἐγχειρίδια δὲν γίνονται.

Ἐνα θέμα πὸν δὲν θίχτηκε εἶναι οἱ ἀναστηλώσεις τῶν κλασικῶν καὶ τῶν βυζαντινῶν μνημείων. Δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ ἂν εἰπωθεῖ ὅτι αὐτὰ τὰ χρόνια καὶ τὶς προηγούμενες δεκαετίες πρωτεύουμε. Ἀναστηλώσεις γίνονται παντοῦ στὴν Ἑλλάδα, περιορίζομαι στῆς Ἀθήνας, τῆς Ἀκρόπολης καὶ τῶν κλιτύων. Ἔχω κατηγορήσει ὀρισμένα σημεῖα τῶν ἀναστηλώσεων αὐτῶν ἀλλὰ ἀναγνωρίζω ὅτι οἱ σημερινὲς ξεπερνοῦν σὲ ἐπιστημοσύνη ἐκεῖνες τῶν προηγούμενων γενεῶν, τοῦ Ὀρλάνδου κυρίως καὶ τοῦ Τρανλοῦ. Καὶ οἱ ἀναστηλώσεις συνοδεύονται ἀπὸ ἐξαιρετὰ ἔργα, ὅπως ὁ Παρθενὼν καὶ τὰ Ὑλικά Δομῆς τοῦ Ὀρλάνδου μὲ τὰ ἀπαράμιλλα σχέδιά του, τὰ βιβλία τοῦ Μανόλη Κορρέ πὸν συνέχισε τὸ ἔργο τοῦ Ὀρλάνδου στὸν Παρθενῶνα, ἢ ἀναστήλωση τῶν Προπυλαίων καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Τάσου Τανούλα γιὰ τὸ μεγάλο αὐτὸ μνημεῖον, τὸ Ἐρέχθειον, ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Εἶναι ἔργα ὅπου οἱ ξένοι ὑπολείπονται σὲ γνώσεις, σὲ πεῖρα, σὲ βιβλία.

Γιὰ τὰ βυζαντινὰ θὰ θυμίσω τὸ πλῆθος τῶν ἀναστηλωμένων

ἐκκλησιῶν σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα, τὸν Μυστρά, τὶς εἰκόνες καὶ τὶς τοιχογραφίες πὸν σώθηκαν καὶ δημοσιεύονται καὶ ἀκόμη τὸ μοναδικὸ Ἀρχεῖο τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος τοῦ Ὁρλάνδου σὲ 11 τόμους⁸, τὰ βιβλία τοῦ Δρανδάκη γιὰ τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Μάνης. Εἶναι τομεῖς ὅπου πρωτεύουμε, ὅπως πρωτεύουμε καὶ στὴν τοπογραφία, τοὺς θεσμούς, τὶς ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης, τῆς Ἀχαΐας μὲ τὸ ἔργο τοῦ ΚΕΡΑ πὸν ἄρχισε ὁ Μιχάλης Σακελλαρίου καὶ συνεχίζεται.

Ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία, δηλαδὴ αὐτὴ πὸν ἀσκεῖται ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, δὲν ὑστερεῖ τῆς ξένης καὶ ἔχει τὸ χαρακτηριστικὸ, σὲ σχέση μὲ ἄλλες ἐπιστῆμες, ἰατρικὴ, μηχανικὴ κ.ἄ., ὅτι εἶναι αὐτόφωτη. Βρίσκει τὸ ὑλικό της, τὸ ἐπεξεργάζεται καὶ τὸ παρουσιάζει. Προσφέρει νέες γνώσεις, νέα ἐπιστήμη, δὲν ἀντιγράφει τὴν ξένη ἐπιστήμη. Γι' αὐτὸ ἀκούστηκε παράφωνα ἢ φράση «πὼς σταθμεύσαμε στὸ παρελθὸν ἐκμεταλλεόμενοι τὸ μόχθο ξένων ἀρχαιολόγων». Βεβαίως μοχθοῦν καὶ οἱ ξένοι ἀρχαιολόγοι ἀλλὰ μὲ ἄλλο τρόπο, πολὺ πιὸ ἄνετο καὶ οἱ ξένοι ἀρχαιολόγοι τοῦ γραφείου ἐκμεταλλεύονται τὸν μόχθο τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων. Μικρὸ παράδειγμα: Ἐνα κεφάλαιο τῆς κλασικῆς ἀττικῆς ταφικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῶν ταφικῶν περιβόλων τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα ἀποτελοῦν οἱ περίβολοι τοῦ Ραμνοῦντος πὸν ἀποκάλυψε, ἀναστήλωσε καὶ δημοσίευσσε μὲ ἐργασία 30 χρόνων. Αὐτοὶ οἱ περίβολοι, μὲ τὰ σχέδιά τους καὶ τὶς ἐπιγραφές τους καὶ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα τους πὸν δημοσίευσσε, ἀναδημοσιεύονται ἀπὸ ξένους ἀρχαιολόγους σὲ συνθετικὰ ἔργα, ξαναξεσταμένοι κάθε φορὰ καὶ μὲ διαφορετικὸ τρόπο. Τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ γίνεται μὲ τὴ βάση τοῦ ἀγάλματος τῆς Νεμέσεως ἀπὸ τὸν ἴδιο τόπο. Πλῆθος οἱ νέες μελέτες πὸν δὲν προσφέρουν τίποτε τὸ οὐσιαστικὸ γιὰ τὸ μνημεῖο πὸν βρῆκα, ἀποκατέστησε καὶ δημοσίευσσε, ἀλλὰ μόνον ὑποθέσεις πὸν ἀνατρέπονται ἀπὸ τὸν ἐπόμενο μελετητή. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ μελέτες τῶν Ἑλλήνων γράφονται στὰ ἑλληνικά, πὸν κανεὶς σχεδὸν νέος ξένος ἀρχαιολόγος δὲν γνωρίζει, οἱ νέες ἀναδημοσιεύσεις, κυρίως στὰ ἀγγλικά, ἐπικρατοῦν. Ἔτσι ἐμφανίζεται ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία φτωχὴ καὶ ὑπερέχουσα, γιὰ ὅσους δὲν γνωρίζουν τὰ πράγματα, οἱ ξένοι.

Ἐπειδὴ ἡ εἰσαγωγή μου στὸ σημεῖωμα τοῦτο θὰ φανεῖ ἀσύν-

δετη μὲ τὸ λοιπὸν κείμενο, ἐπανερχομαι ἐκεῖ ἀπ' ὅπου ξεκίνησα. Τὸ θέμα μας εἶναι ἂν ἔχουμε ἀρχαιολογικὴ Ἐπιστήμη στὴν Ἑλλάδα ἢ ἀποτελοῦμε ἐξάρτημα τῆς ξένης, τῆς Δυτικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης.

Εἶναι φανερό, νομίζω, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη εἶναι αὐτόνομη, προσφέρει νέες γνώσεις συνεχῶς καὶ ἔχει ἰσότιμη θέση μὲ τῶν ἄλλων κρατῶν στὴ διεθνή βιβλιογραφία. Ἀπὸ τὴ φύση τῶν πραγμάτων δὲν ἀσκεῖται ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς ξένους μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Καὶ οἱ 17 Ξένες Σχολές ἔχουν ἐξαίρετους ἐπιστήμονες οἱ ὁποῖοι ἀσχολοῦνται μ' ἓνα μικρὸ θέμα ἢ κάθε μιά. Ὀρισμένες, ἢ Γαλλικὴ, ἢ Γερμανικὴ, ἢ Ἀμερικανικὴ, ἢ Ἀγγλικὴ, ἢ Ἰταλικὴ, ὡς παλαιές ἔχουν ἐξαίρετες ἐγκαταστάσεις, μεγάλες βιβλιοθήκες, ἀρχαιολόγους πὸ μόνιμα στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὴ μελέτη ὀρισμένων ἀνασκαφῶν, λ.χ. ὁ Κεραμεικός, ἢ ἀθηναϊκὴ Ἄγορὰ ἀλλὰ γενικῶς ὅλοι οἱ ξένοι, κάτοικοι Ἑλλάδος ἢ τῆς πατρίδας τους, ἔχουν ὡς μόνη μέριμνα τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων πὸ ἔχουν βρεῖ καὶ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ δημοσιεύσουν. Δὲν ἔχουν τὴ διοικητικὴ εὐθύνη οὔτε τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν χώρων οὔτε τῶν μουσείων ὅπου φυλάγονται τὰ εὐρήματά τους. Δὲν ἔχουν τὴν καθημερινὴ τριβὴ μὲ τοὺς ἰδιῶτες καὶ τὰ πολλὰς φορές παράλογα αἰτήματά τους, μὲ τὶς πιέσεις τῶν πολιτικῶν ἢ τῶν τοπικῶν παραγόντων, δὲν πηγαίνουν στὰ δικαστήρια κατήγοροι καὶ πολὺ συχνὰ κατηγορούμενοι, δὲν ἀντιμετωπίζουν τὴ μωρία ἢ καὶ τὴν ἰδιοτέλεια ἄλλων Ὑπηρεσιῶν. Ἄς ἀνοίξουμε λίγο τὸ κεφάλαιο λατομεῖα καὶ θὰ ἀπελπιστοῦμε μ' ἐκεῖνα πὸ θὰ βροῦμε, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Πιπτάκη καὶ τοῦ παλαιοῦ Κουμανοῦδη. Οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι εἶναι δημόσιοι ὑπάλληλοι μὲ ὅλες τὶς εὐθύνες τοῦ ἀξιωματός τους καὶ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ξοδεύουν τὸν περισσότερο χρόνο τους στὴ διοίκηση καὶ νὰ μελετοῦν μόνον ὅταν μποροῦν.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία ἀντιμετωπίζει κατὰ τὴν εὐρεση καὶ τὴν προστασία τῶν ἀρχαίων τὰ ἐκάστοτε κυβερνητικὰ συμφέροντα πὸ τὶς περισσότερες φορές ταυτίζονται μὲ τὰ ἰδιωτικὰ τῶν φίλων τοῦ κόμματος. Οἱ ἀπόψεις τῶν ἀρχαιολόγων τῆς Ὑπηρεσίας δὲν ταυτίζονται σχεδὸν ποτὲ μὲ τὶς κυβερνητικὲς, μὲ ἐξαίρεση πρόσωπα τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας.

Οί Κυβερνήσεις, πού τῆς ἀποτελοῦν κυρίως πρόσωπα χωρίς παιδεία, ἐνδιαφέρονται γιά τὰ ἀρχαῖα ἐφ' ὅσον ἐξυπηρετοῦν τοὺς πολιτικούς ἢ τοὺς κομματικούς τοὺς σκοπούς, δὲν ἐνδιαφέρονται ὅμως γιά τὴν Ὑπηρεσία, τὴν στελέχωσή της, τὴν ἐπιστημονικὴ τῆς ὀργάνωση, τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης. Ὅσα ἔγιναν ἢ γίνονται, ὀφείλονται στὴν ἀνιδιοτελεῆ ἀφοσίωση τῶν μελῶν τῆς Ὑπηρεσίας στὰ ἀρχαῖα, στὸ ἐπιστημονικὸ ἐνδιαφέρον γι' αὐτὰ πού πολλές φορές τοὺς δημιουργεῖ τὸ αἶσθημα τῆς ἰδιοκτησίας μὲ ἀποτέλεσμα εὐρήματα σημαντικὰ νὰ μένουν ἀδημοσίευτα ἐπὶ δεκαετίες διότι ἐκεῖνος πού τὰ βρῆκε ἢ ἀνέλαβε τὴ δημοσίευσή τους δὲν ἔχει τὸν χρόνο ἢ τὴ δυνατότητα νὰ τὰ δημοσιεύσει ἢ ἀποβλέπει στὴν τέλεια δημοσίευση, κάτι τὸ ἀνέφικτο, γιὰ τὴν τέλειος εἶναι μόνο ὁ Θεός.

Ἡ ἔλλειψη λοιπὸν Ὑπηρεσίας πού νὰ ἀσκεῖ τὴ διοίκηση ἀλλὰ νὰ εἶναι καὶ ἐπιστημονικὰ ὀργανωμένη εἶναι ἐκεῖνο πού κάνει νὰ φαίνεται ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιολογία κατώτερη τῆς ξένης. Ἀλλὰ ἄλλο τὸ ἔργο καὶ ἡ προσφορὰ τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων καὶ ἄλλο τῶν ξένων. Τοὺς ἐκτιμοῦμε καὶ εἴμαστε φίλοι μὲ αὐτούς, ἀλλὰ χωρὶς τὴν Ὑπηρεσία καὶ τὸ ἔργο της, τὰ ἀρχαῖα τῆς Ἑλλάδος θὰ βρισκόνταν στὸ 1811, ὅταν μερικοὶ ξένοι φιλάρχαιοι ἔκαναν μιὰ ἐταιρεία, καὶ ἀποφάσισαν νὰ ἐρευνήσουν τὸν ναὸ τῆς Ἀφαιάς. Τὸ ἔκαναν, βρῆκαν μοναδικὰ γλυπτά, τὰ πούλησαν, πῆγαν ἀμέσως καὶ στὴ Φιγάλεια, ἐπανελάβαν τὸ ἐγγεῖρημα καὶ ἀφοῦ πούλησαν καὶ τὰ νέα τους εὐρήματα πῆρε ὁ καθένας τὸ δρόμο του καὶ ἡ ἐταιρεία διαλύθηκε.

Στις 28 Μαΐου 1828 ἦλθε στὴν Αἴγινα ὁ Βιάρος Καποδίστριας, ὁ πρῶτος πού ἐνδιαφέρθηκε, ὡς ἐκπρόσωπος τῆς ἑλληνικῆς Πολιτείας, γιά τὴν περισυλλογὴ τῶν σκόρπιων ἀρχαίων σὲ κρατικὸ μουσεῖο. Εἶναι ὁ γενάρχης τῆς Ὑπηρεσίας μὲ διαδόχους τὸν Ἀνδρέα Μουστοξύδη, τὸν Ἀθανάσιο Ἰατρίδη, τὸν Λουδοβίκο Ross, τὸν Κυριακὸ Πιπιτάκη, τὸν Παναγιώτη Εὐστρατιάδη, τὸν Παναγιώτη Σταματάκη πού ἀποτελοῦσαν ὁ καθένας μὲ τὴ σειρά του ἐπὶ 57 χρόνια τὴ μονομελὴ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία. Ἀπὸ τὸν Καββαδία, τὸ 1885, ἀρχίζει καλύτερη ἐποχὴ ἢ ὅποια μὲ ἀλλαγὴς συνεχίζεται ἕως σήμερα, μὲ πρώτη πάντα μέριμνα καὶ φροντίδα τὴ διάσωση τῶν ἀρχαίων. Καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἀρχαι-

ολόγοι προσπαθοῦν νὰ διαφεύσουν τοὺς λόγους τοῦ Παπαδιαμάντη πὸν παρέθεσα στὴν ἀρχὴ καὶ δὲν κατέχονται ἀπὸ τὸ «ἰδεολόγημα τῶν ριζῶν», δὲν ἐνδιαφέρονται γιὰ «ἐπιστροφή στὸ παρελθόν» διότι τὸ γνωρίζουν πολὺ καλά καὶ δὲν ἔχουν ἀνταπάτες. Τὸ μελετοῦν ἐπιστημονικὰ ζώντας στὴν ἐποχὴ τους καὶ τὸ μόνο τους ἀμάρτημα, λίγων, εἶναι πὼς καμιά φορὰ βάζουν ἐπιγραφές στὰ εὐρήματά τους ἐξάπτοντας ἕναν ἀνεδαφικὸ ἐθνικισμό, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἐπωφελοῦνται οἱ κυβερνήσεις καταλήγοντας σὲ φάρσα. Οὔτε ὁ Καποδίστριας οὔτε ὁ Βενιζέλος, ὁ Ἐλευθέριος βέβαια, ἐπικαλέστηκαν ποτὲ τοὺς ἀρχαίους προγόνους.

1. Βαρδιάνος στὰ Σπόρκα, κεφ. Ζ'.

2. «Στὴν ἐπέτειο τῶν 200 χρόνων τῆς ἀνεξαρτησίας μας, ἡ πατρίδα μας θὰ εἶναι σταθερή, πὸ εὐημεροῦσα, πὸ ἀνταγωνιστικὴ καὶ πὸ ἰσχυρὴ ἀπὸ ποτέ», δήλωσε στὶς 24 Μαρτίου 2014 πρὸς τοὺς Ἕλληνες ἐφέδρους τῆς Αὐστραλίας ὁ πρωθυπουργὸς κ. Ἀντώνης Σαμαρᾶς (www.athensvoice.gr). Ἄλλὰ δὲν εἶπε ὁ κ. Πρωθυπουργὸς ἂν τὸ 2021, στὰ 200 χρόνια ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, πὸ οἱ Ἕλληνες κήρυξαν πὸς εἶναι ἐλεύθεροι, ἂν τὸ 2021 ἡ μεγάλη παρέλαση πὸ θὰ γίνεθαι θὰ εἶναι ὅπως ἡ φετινὴ καὶ ἡ περυσινὴ τῆς 28 Ὀκτωβρίου, ἰδιωτικὴ ἢ δημόσια. Ὁ λαὸς θὰ σταθεῖ ἀπέναντι στὸν Ἄγνωστο Στρατιώτη, πὸ προσωποποιεῖ τὸν σκοτωμένο πατέρα ἢ παπποῦ ἢ πρόπαπο ἢ θὰ διωχθεῖ μακριὰ ἀπὸ ἐκείνους πὸ λένε ὅτι τὸν ἀντιπροσωπεύουν καὶ φροντίζουν γιὰ τὸ καλὸ του; Μήπως τὸν φοβοῦνται; Ἄλλὰ κανεὶς, ὅπως ἔχει ἀποδειχθεῖ δὲν τοὺς ἐπιβουλεύεται. Βλέπω χάσμα ἀνάμεσα στοὺς πολλοὺς καὶ τοὺς λίγους, ἀδιαφορία καὶ περιφρόνηση, πὸ εἶναι χειρότερα κι ἀπὸ τὸ μίσος πὸ ἴσως ἔρχεται.

3. Ἀλεξανδρινοὶ βασιλεῖς.

4. Ὁ ὁποῖος δὲν εἶχε κάνει σπουδὲς ἀρχαιολογίας οὔτε στὴν Ἑλλάδα οὔτε στὸ Ἐξωτερικὸ ἀλλὰ ὑπῆρξε ἐξαιρέτος.

5. Οἱ ὁποῖοι ἀντίστοιχα δὲν κάνουν οὔτε μέρος τοῦ ἔργου τῶν Ἑλλήνων.

6. *Inscriptiones Graecae*.

7. Ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, ὅπως καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Beazley, σὲ ὡραία μετάφραση ἀλλὰ δὲν ἀγοράζονται ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες φοιτητές, ἴσως γιὰ τὴν ἀγνοοῦν οἱ καθηγητές τους.

8. Ἔχει ἐπανεκδοθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία.

ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΠΟΥ ΣΧΟΛΙΑΖΟΝΤΑΙ

«'Ακούω συχνά και από ξένα χείλη αλλά και από άκρως προοδευτικά πώς αυτός ο τόπος όσο προσπαθεῖ να κρατηθεῖ από τὸ σωσίβιο τοῦ παρελθόντος εἶναι καταδικασμένος νὰ βουλιάξει.

Πράγματι ἡ ἀνακάλυψη τοῦ παρελθόντος καὶ γιὰ μᾶς τῆς κλασικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας εἶναι τὸ περίεργο γέννημα ἀπὸ μία πλευρὰ τοῦ ἀναγεννησιακοῦ καὶ διαφωτιστικοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τοῦ ἀνορθολογιστικοῦ ρομαντισμοῦ καὶ τῆς ἐποχῆς τῶν ἐθνογενέσεων. Οἱ Γάλλοι ἔφεραν στὴν ἐπιφάνεια τὸ Ἄσμα τοῦ Ρολάνδου, οἱ Ἕλληες τὰ Ἔπη τους, οἱ Γερμανοὶ τοὺς Νιμπελοῦγκεν, οἱ Ἰταλοὶ τοὺς Ρωμαίους κι ἐμεῖς τὴν Ἀκρόπολη, τοὺς Δελφοὺς καὶ τὴ μεγάλη Λογοτεχνία τῶν Ἀθηναίων κυρίως.

Τὸ σύνδρομο τοῦ παρελθόντος ὡς ἰδεολόγημα τῶν ριζῶν εἶναι εὐρωπαϊκό. Ἡ ὄπερα μιμήθηκε τὸ ἀρχαῖο δράμα, ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τοὺς κίονες καὶ τὶς ζωφόρους, ἡ λογοτεχνία ἔκανε τὸ ἔπος μυθιστόρημα.

Τὸ δυστύχημα μὲ μᾶς εἶναι πὺς σταθμεύσαμε στὸ παρελθὸν ἐκμεταλλεύομενοι τὸ μόχθο ξένων ἀρχαιολόγων, μουσικολόγων, γραμματικῶν, θεατρολόγων καὶ κριτικῶν καὶ ἱστορικῶν τῆς τέχνης.

Τώρα συχνὰ χλευάζουμε τὴν ἀρχαιομανία μας.

Ἀλλὰ ὅταν βλέπω αὐτὴ τὴν ἐπιστροφή στὶς ρίζες νὰ ἔχει γίνεῖ τὸ παροντικό μας καλλιτεχνικό ἰδεολόγημα τρέμω. Γιατὶ ἡ σύγχρονη ἐπιστροφή στὸ παρελθὸν παίρνει τὴ μορφή ρετρό. Δηλαδή καταφύγιο τραυμάτων. Μᾶς κατακλύζουν στὸ θέατρο Παπαδιαμάντης, Βιζυηνός, Ροῖδης, Ἐρωτόκριτος καὶ πάλι Ἐρωτόκριτος καὶ συναυλίες μὲ Κώστα Γιαννίδη, Σοφία Βέμπο, Γιώργο Μουζάκη, Τσιτσάνη ἀνθολογία, ρεμπέτικα, παλαιὰ νούμερα ἐπιθεώρησης καὶ ἔργα ποὺ ἀποκήρυξαν οἱ συγγραφεῖς τους π.χ. Ξενόπουλος, Καμπανέλλης· οἱ δὲ κλασικοὶ τοῦ παγκόσμιου θεάτρου παίζονται πειραγμένοι. Δηλαδή πειραγμένοι μὲ πατέντα εἶναι οἱ διασκεδαστὲς ἀλλὰ

κάπου πρέπει να φορτώσεις τὸ φιάσκο. Παντοῦ τὸ παρελθὸν καὶ τὸ δημιουργικὸ παρὸν κοιμᾶται στὰ συρτάρια καὶ στὰ ἀζήτητα».

Κώστας Γεωργουσόπουλος (*Ἐλευθεροτυπία*, Σάββατο, 25 Ἰανουαρίου 2014).

«Στὸ φύλλο τῆς Σαββατιάτικης «Ἐλευθεροτυπίας» 25/1/2014 στὸ ἄρθρο τοῦ ἔγκριτου συνεργάτη σας φιλόλογου κ. Κώστα Γεωργουσόπουλου, τοῦ ὁποίου τὰ δημοσιογραφικὰ κείμενα ἔχουν πάντα ἐνδιαφέρον, μὲ κατάπληξη διάβασα ὅτι ἔμεῖς οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες «σταθμεύσαμε στὸ παρελθὸν ἐκμεταλλεζόμενοι τὸν μόχθο ξένων ἀρχαιολόγων, μουσικολόγων ...» κλπ.

Σᾶς διαβεβαίω ὅτι ἔμεινα ἐνεή, ἀδυνατώντας νὰ δεχθῶ ὅτι ὑπάρχει σήμερα ἄνθρωπος στὴν Ἑλλάδα τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τοῦ κ. Γεωργουσόπουλου, πού νὰ ἀγνοεῖ ὅτι ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ ἀπὸ τὶς πρῶτες κρατικὲς ὑπηρεσίες πού ἰδρύθηκαν τὸν 19ο αἰώνα στὸ νεοσύστατο καὶ πάμπτωχο ἑλληνικὸ κράτος ἦταν ἡ ἀρχαιολογικὴ μὲ κύριο ἀντικείμενο τὴ σωτηρία τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς τῆς Ἑλλάδας. Σὲ αὐτὴν ὑπηρέτησαν ὡς διευθυντὲς καὶ ὡς μέλη λόγιοι καὶ σπουδαῖοι ἐπιστήμονες πού ὄχι μόνο μόχθησαν γιὰ τὴ σωτηρία τῶν ἀρχαίων, ἀλλὰ καὶ ὡς καθηγητὲς πανεπιστημιακῶν σχολῶν μόχθησαν ἐπίσης νὰ μεταλαμπαδεύσουν τὸν ἔρωτα γιὰ τὰ ἀρχαῖα στοὺς νέους πού συνεχίζουν ὡς σήμερα νὰ ἀγωνίζονται συχνὰ λαιδορούμενοι ἀπὸ τοὺς κρατοῦντες καὶ ὄχι σπάνια μὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς τους.

Νὰ θεωρηθεῖ τέλος πὸς ὅσα γράφονται στὸν ἑλληνικὸ καὶ ξένο Τύπο, μὲ ἐπαινετικὰ σχόλια γιὰ τὴν ἀρχαιολογία στὴν Ἑλλάδα – ὀργανώσεις μουσείων, ἀρχαιολογικῶν χώρων, διεξαγωγὲς ἀνασκαφῶν ὑπὸ δυσκολότατες συνθῆκες πού φέρνουν στὸ φῶς ὅλο καὶ σημαντικότερα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὸν πολιτισμὸ αὐτοῦ τοῦ τόπου – ὀφείλονται στοὺς ξένους ἀρχαιολόγους, οἱ ὁποῖοι ὡς μέλη τῶν ξένων ἀποστολῶν ἔχουν ὡς μοναδικὸ ἀντικείμενο τὴ διενέργεια ἀνασκαφῶν σὲ χώρους γνωστούς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα φέρνοντας

στο φῶς ἀρχαῖα τὰ ὁποῖα καὶ δημοσιεύουν ἀποκτώντας τὴν ἀνάλογη μὲ τὴ σπουδαιότητα τοῦ εὐρήματος ἐπιστημονικὴ καὶ κοινωνικὴ αἴγλη;»

Φωτεινὴ Ζαφειροπούλου (*Ἐλευθεροτυπία*, Τρίτη, 4
Φεβρουαρίου 2014)

Καὶ ὁ κ. Γεωργουσόπουλος ἀπαντᾷ:

«Ἐπειδὴ πτυχιούχος Ἀρχαιολογίας καὶ Ἱστορίας τοῦ Π. Α. τυγχάνω καὶ εἶχα τὴ μεγάλη τύχη νὰ ἔχω δασκάλους τὸν Ὀρλάνδο, τὸν Μαρινάτο καὶ τὸν Κοντολέοντα καὶ ἐπειδὴ εἶμαι μέλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας δὲν ἔγραψα παρὰ γεγονότα.

α) Ἡ κυρία Ζαφειροπούλου γνωρίζει ἔστω καὶ ἓναν Ἕλληνα ἀρχαιολόγο πού νὰ μὴν ἔκανε μεταπτυχιακὴς σπουδὲς στὴ Γερμανία, τὴν Ἀγγλία καὶ τὴ Γαλλία;

β) Ποιὸς ἔσκαψε τὴ Φαιστό, τὴν Κνωσό, τὶς Μυκῆνες, τὴν Τίρυνθα, τοὺς Δελφοὺς καὶ τὴν Ἀρχαία Ἀγορὰ πρῶτος;

γ) Ποιὰ ἑλληνικὴ ἱστορία τοῦ Ἀρχαίου Θεάτρου καὶ τῆς Ἀρχαίας Λογοτεχνίας γνωρίζει;

δ) Ποιὰ ἱστορία τῆς ἀρχαίας Μουσικῆς καὶ τῆς Βυζαντινῆς γνωρίζει τυπωμένη στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπὸ Ἕλληνα πανεπιστημιακό; Καὶ φυσικά, πού νὰ προηγήθηκε τῶν ξένων.

ε) Ἐγὼ πτυχίο μὲ τὸ βιβλίο τῆς Ρίχτερ γιὰ τὴν ἀρχαία πλαστικὴ πῆρα καὶ μὲ τὴν Κεραμεικὴ τοῦ Μπίζλεϊ.

στ) Ἀκόμη δίδονται στοὺς φοιτητὲς ὁ Μπῶ-Μποβύ, ὁ Λέσκι, ὁ Ντόβερ καὶ βέβαια οἱ στερεότυπες ἐκδόσεις τῆς Ὁξφόρδης, τῆς Λειψίας, τοῦ Μπυντὲ καὶ τῆς βιβλιοθήκης Λέμπ. Ὅχι;

ζ) Γιατί δὲν πληροφορεῖ ἡ κ. Ζαφειροπούλου πόσες ξένες Ἀρχαιολογικὲς Ἀποστολὲς ἀκόμα καὶ σήμερα σκάβουν καὶ μπλοκάρουν τὴν ἔρευνα στὴν Ἑλλάδα;

Ἔχουμε ἔξοχους ἀρχαιολόγους ἀλλὰ λεφτὰ δὲν ἔχουν. Ἄντὶ νὰ ἔρχονται οἱ ξένοι ἀρχαιολόγοι καὶ νὰ κάνουν ἐπὶ τόπου τὰ μεταπτυχιακὰ τους, πᾶμε ἐμεῖς καὶ μαθαίνουμε στὸ ἐξωτερικὸ ἀρχαιολογία ἐπὶ χάρτου.

Στυλιανός Ἀλεξίου (1921 - 12 Νοεμβρίου 2013).

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ*

(1921 - 12 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2013)

Είναι κοινότοπη αλήθεια ότι ή κάθε εποχή δημιουργεί την τέχνη και τη λογοτεχνία που μπορεί, που της αρμόζει. Οί μεγάλες ζωγραφικές δημιουργίες του David ή του Goya έγιναν γιατί τις ενέπνευσαν οί αμείλικτες εποχές που έζησαν οί καλλιτέχνες αυτοί. Ο Hugo, ο Balzac, ο Τολστόϊ άκμασαν σε εποχές που τους ενέπνεαν. Ο Χρήστος Καρούζος προλογίζοντας τον *Αριστόδικο* τονίζει τη ρήση του Wölfflin «δέν είναι δυνατά όλα τὰ πράγματα σε όλους τους καιρούς». Άν όλα αυτά ισχύουν για την Τέχνη και τη λογοτεχνία, τὸ μυθιστόρημα και τὴν ποίηση, ισχύουν και για τις επιστήμες, τουλάχιστον τις ανθρωπιστικές, και ὡς τελευταῖο πρόσωπο στην Ἑλλάδα στὸν ὁποῖο ἀρμόζει ὁ ὅρος τῆς προσωπικότητας τῆς ἀξεπέραστης, που δημιούργησε σε μιὰ ὀρισμένη εποχή ἀλλὰ σήμερα δέν είναι δυνατόν πλέον νὰ ἐπαναληφθεῖ τὸ φαινόμενο, θεωρῶ τὸν Στυλιανὸ Ἄλεξιου που πέθανε στίς 12 τοῦ Νοέμβρη 2013.

Τὰ τελευταῖα 70-80 χρόνια ὑπῆρξαν στήν Ἑλλάδα δύο πρόσωπα ἀνεπανάληπτα στήν ἐπιστήμη τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας: ὁ Κωνσταντῖνος Θ. Δημαρᾶς στή Γραμματολογία και ὁ Στυλιανὸς Ἄλεξιου στή Φιλολογία. Ὑπάρχουν σήμερα πολλοὶ νεοελληνιστὲς και γραμματολόγοι, ἄλλου εἴδους, που δέν τους χαρακτηρίζει τὸ καθολικὸ ἀνθρωπιστικὸ πνεῦμα, δέν δημιουργοῦν ἔργο μόνιμο που παρὰ τὰ λάθη του και τὴν πρόοδο τῶν ἐπιστημῶν, αὐτὸ μένει ἀκλόνητο και πάντα ὠφέλιμο.

Ὁ Στυλιανὸς Ἄλεξιου γεννήθηκε τὸ 1921 στὸ Ἡράκλειο τῆς Κρήτης. Πατέρας του ἦταν ὁ Λευτέρης Ἄλεξιου (1890-1964) ποιητῆς, μεταφραστής, φιλόλογος και ἐκδότης νεοελληνικῶν κειμένων· ὁ παππούς του Στυλιανὸς Μ. Ἄλεξιου ἦταν δημοσιογράφος και ἐκδότης. Ὁ πατέρας Ἄλεξιου εἶχε ἀδελφὲς τὴν Γαλάτεια (1881-1962) σύζυγο τοῦ Νίκου Καζαντζάκη (1883-1957) και τὴν Ἑλλη Ἄλεξιου (1894-1988) σύζυγο

τοῦ Βάσου Δασκαλάκη (1897-1994), τοῦ μεταφραστῆ τοῦ Κνουτ Χάμσουν. Ἄν παραθέτω ὀνόματα συγγενῶν πού ἀποτελοῦν προσωπικότητες τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, τὸ κάνω γιὰ νὰ δείξω τὸ πνευματικὸ οἰκογενειακὸ περιβάλλον τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου, πού φυσικὰ ἐπέδρασε στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ του διαμόρφωση.

Ἡ τυπικὴ του πορεία μετὰ τὶς γυμνασιακὲς σπουδὲς στὴν Κρήτη εἶναι ἡ φοίτησή του στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθῆνας ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔλαβε τὸ πτυχίον τὸ 1946. Τὸ 1947 μὲ διάταγμα τῆς Στρατιωτικῆς Διοικήσεως Δωδεκανήσου προσελήφθη ὡς Ἐπιμελητῆς Ἀρχαιοτήτων στὴ Ρόδο ὅπου ὑπηρέτησε μικρὸ διάστημα μὲ προϊστάμενον τὸν Ἰωάννη Δ. Κοντῆ καὶ συναδέλφους Ἐπιμελητὲς τὸν Γεώργιο Δοντᾶ, τὸν Παῦλο Λαζαρίδη καὶ τὸν Σεραφεῖμ Χαριτωνίδη, ὅλοι ἐξαίρετα στελέχη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Ὁ διορισμὸς ἀνακλήθηκε ἢ ἔληξε τὸν Γενάρη τοῦ 1948 γιὰ τὸ Στυλιανὸς Ἀλεξίου στρατεύτηκε καὶ στάλθηκε στὴ γραμμὴ τῶν πρόσω, στὴ Μακεδονία. Τὸ 1949 ἔλαβε μέρος στὸν διαγωνισμὸ Ἐπιμελητῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ τὸ 1950 διορίστηκε στὸ Ἡράκλειο μὲ Ἐφορο τὸν Νικόλαο Πλάτωνα. Ἀπὸ τὴ χρονιά ἐκείνη ἕως τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία τὸ 1977 ὑπηρέτησε μόνον στὴν Κρήτη.

Τὸ διάστημα 1951-1952 ἦταν στὸ Παρίσι γιὰ σπουδὲς στὴν École Normale Supérieure, τὸ 1959 ἔγινε διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν μὲ τὴ διάσημη διατριβή του *Ἡ μινωικὴ θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν*, τὸ 1960 ἔλαβε τὸν βαθμὸ τοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ μετατέθηκε στὴ Δυτικὴ Κρήτη μὲ ἔδρα τὰ Χανιά. Τὸ 1961 μὲ ὑποτροφία τοῦ Ἰδρύματος Humboldt πῆγε γιὰ νέες σπουδὲς στὴ Χαϊδελβέργη καὶ τὸ 1962 μὲ τὴν τοποθέτηση τοῦ Νικολάου Πλάτωνος ὡς Διευθυντοῦ Ἀκροπόλεως, ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου μετατέθηκε στὸ Ἡράκλειο ὡς Ἐφορος Ἀρχαιοτήτων Ἀνατολικῆς Κρήτης καὶ Διευθυντῆς τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου. Τὸ 1973 ἔλαβε τὸν βαθμὸ καὶ τὸν τίτλον τοῦ Γενικοῦ Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων, τὸ 1977 παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ ἀνέλαβε διδασκαλία στὸ νεοσύστατο Πανεπιστήμιο Κρή-

Στη Ρόδο τὸ 1949. Ὁρθιοὶ ἀπὸ τ' ἀριστερά: Παῦλος Λαζαρίδης († 27.5.1992), Σεραφεὶμ Χαριτωνίδης († 20.10.1966), Γεώργιος Δοντᾶς († 26.12.2012) καὶ Ἰωάννης Δ. Κοντῆς († 4.9.1975). Κάτω, ἀριστερὰ ἡ Μπίλλη Βρετάκου, ὑπάλληλος τῆς Στρατιωτικῆς Διοίκησης Δωδεκανήσου, δεξιὰ μὲ στολὴ φαντάρου ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου. Πίσω δύο φύλακες ἀρχαιοτήτων, τότε μὲ στολή.

της τοῦ ὁποίου τακτικὸς καθηγητὴς ἔγινε τὸ 1982, στὴν ἔδρα τῆς Ὑπεροβυζαντινῆς Δημόδου καὶ Κρητικῆς Λογοτεχνίας. Ἐδίδαξε ἐκεῖ ἕως τὴν ἀποχώρησή του τὸ 1988.

Εἶναι ἡ σταδιοδρομία του ἀκύμαντη, στατική καὶ ἀθόρυβη. Οἱ μελέτες του καὶ τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν του προκαλοῦσαν ἔντονο ἐνδιαφέρον στοὺς εἰδικοὺς ἀλλὰ ὄχι στοὺς δημοσιογράφους. Ἀνάμεσα στοὺς συναδέλφους του, Ἕλληνες καὶ ξένους, ἦταν ἀύθεντία καὶ τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργο του σεβαστὸ ἀπὸ τοὺς ὁμοτέχνους του καὶ ἀπὸ τοὺς δασκάλους του, ὅπως ὁ Σπυρίδων Μαρινᾶτος προκάτοχος τοῦ Ἀλεξίου στὴν Κρήτη μὲ ἐνδιάμεσο νὰ τοὺς χωρίζει τὸν ἄλλο κορυφαῖο Νικόλαο Πλάτωνα.

Τὸ μεγάλο του φιλολογικὸ νεοελληνικὸ ἔργο ἐπισκίασε τὸ ἀρχαιολογικὸ. Ὅσοι ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν μινωικὴ ἀρχαιολογία τὸν θεωροῦσαν Μέντορά τους, οἱ ἔξω ὅμως ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς ἀρχαιολογίας τὸν ἔβλεπαν ὡς νεοελληνιστὴ ἐνῶ ἐκεῖνος καὶ μεγάλος ἀρχαιολόγος τῆς Κρήτης ἦταν καὶ μὲ τὴν ἀρχαία ποίηση εἶχε ἀσχοληθεῖ καὶ τὸν Ὅμηρο εἶχε μελετήσει καὶ οἱ σχετικὲς μελέτες του εἶναι πολὺ σημαντικὲς. Σὲ δημοσίευμα πού περιέχει ἐπιστολὲς τρίτων γιὰ τὸ ἔργο του¹ ἀπὸ τὰ 15 γράμματα πού δημοσιεύονται, τρία μόνο ἀφοροῦν τὶς ἀρχαιολογικὲς ἀπόψεις τοῦ Ἀλεξίου. Εἶναι ἐπιστολὲς τοῦ Martin P. Nilsson, τοῦ Arne Furumark καὶ τοῦ John Chadwick. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι στὰ χαρτιά τοῦ Ἀλεξίου θὰ ὑπάρχει πλῆθος ἐπιστολῶν καὶ κρίσεων γιὰ τὸ ἀρχαιολογικὸ του ἔργο, πρῶτα πρῶτα τῶν πολὺ κοντινῶν του, ὅπως ὁ Μαρινᾶτος καὶ ὁ Πλάτων. Ὅπως λέγω ὅμως παραπάνω τὸ νεοελληνικὸ του ἔργο σκέπασε τὸ ἀρχαιολογικὸ, πού τὸ συζητοῦσαν καὶ τὸ συζητοῦν μόνον οἱ ἀρχαιολόγοι, μινωιστές, μὲ θαυμασμό καὶ σεβασμό. Τὰ δύο του ἔργα *Ἡ μινωικὴ θεὰ μεθ' ὑψωμένων χειρῶν* (1958) καὶ *Μινωικὸς πολιτισμὸς* (1964, 1983) ἀποτελοῦν βάση γιὰ τὴ μελέτη τῆς μινωικῆς ἀρχαιολογίας.

Στὸν Ἀλεξίου παρατηρεῖται διχασμὸς ὡς πρὸς τὶς ἐπιστήμες πού ἄσκησε. Ὑπῆρξε ἓνας ἐξαίρετος Ἐφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ ἀφιέρωσε στὴν Ὑπηρεσία τὴ μελέτη καὶ τὴ δημοσίευση τῶν ἑλληνικῶν μνημείων 30 ὀλόκληρα χρόνια.

Ἔκανε δεύτερες καὶ τρίτες σπουδὲς ἀρχαιολογίας στὸ Ἐξωτερικὸ καὶ τὸ δημοσιευμένο σχετικὸ ἔργο του εἶναι μεγάλο ἀπὸ κάθε ἄποψη. Ὁ ἴδιος περιορίζεται νὰ τὸ ἀναφέρει συνοπτικά: ἀναδιοργάνωση καὶ ἐπέκταση τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ἵδρυση στὰ Χανιά καὶ τὸν Ἅγιο Νικόλαο Μουσείων, ἀνασκαφὴ τῶν μεγάλων θολωτῶν τάφων τῆς Λεβήνος, τῶν τάφων Λιμένος Κνωσοῦ, τοῦ Κατσαμπᾶ, τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Ἄμνισοῦ, τὸ βιβλίον του *Μινωικὸς Πολιτισμὸς* τοῦ 1964 καὶ κάποιες ἐργασίες πού ὁ ἴδιος θεωροῦσε ὅτι ξεχώριζαν. Ἔως τὸ 1989 εἶχε δημοσιεύσει 57 σημαντικὲς μελέτες γιὰ τὴν Κρητικὴ κυρίως ἀρχαιολογία, σὲ αὐτοτελῆ βιβλία καὶ σὲ περιοδικά. Ἀλλὰ καὶ μετὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀρχαιολογία καὶ νὰ προσφέρει νέες ἀπόψεις καὶ γνώσεις².

Ἐπανερχομαι στὸν ἐπιστημονικὸ διχασμὸ πού μνημόνευσα. Ἐνῶ ὑπηρετεῖ ὡς ὑπάλληλος καὶ ὡς ἐπιστήμων τὴν ἀρχαιολογία, μὲ ὅλες τὶς διοικητικὲς εὐθύνες πού συνεπάγεται ἡ ἀνώτερη δημόσια θέση του σ' ἓναν τόπο μὲ ἀνθρώπους δυσήνιους καὶ μὲ παράδοση στὴν τυμβωρυχία καὶ τὴν ἀρχαιοκαπηλία, παράλληλα καὶ πολὺ νωρίς, δύο χρόνια μετὰ τὸ πρῶτο του ἀρχαιολογικὸ δημοσίευμα, παρουσιάζει τὸ 1952 φιλολογικὴ μελέτη πού ἀφοροῦσε ἓνα μεγάλο ἔργο τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Ἡ μελέτη ἐπιγραφόταν *Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἐρωτοκρίτου*. Ἀπὸ τὴ χρονιά ἐκείνη ἀρχίζει, μαζί μὲ τὴν ἀρχαιολογία, νὰ ὑπηρετεῖ τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία καὶ λογοτεχνία. Κάθε ἓνα χρόνο ἢ δύο, νέες μελέτες πρῶτα πρῶτα γιὰ τὴν Κρήτη, τὴ λογοτεχνία τῆς, τὴν ποίησή τῆς, τὸ κρητικὸ θέατρο, τὴ νεώτερη ἱστορία τοῦ νησιοῦ. Μοιάζουν ὅλες αὐτὲς οἱ συχνὲς καὶ πυκνὲς μελέτες σὰν μιὰ προετοιμασία καὶ μιὰ δοκιμὴ γιὰ κάτι μεγαλύτερο πού ἐτοιμάζεται. Καὶ ἔτσι ἦταν· πολὺ νωρίς, τὸ 1963, μᾶς δίνει τὴν πρώτη του κριτικὴ ἔκδοση νεοελληνικοῦ κειμένου, τῆς *Βοσκοπούλας*, ἔργο πού εἶχε ἐκδώσει καὶ ὁ πατέρας του τὸ 1937 πού δὲν εἶχε τὴν ἐπιδοκιμασία τῆς κριτικῆς, καὶ ἄλλοι χωρὶς νὰ προχωρήσουν στὴν κάθαρση καὶ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου. Ὁ Ἄλεξιου μὲ τὴ γνώση καὶ τὴν αἴσθησι τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος

τῆς Κρήτης ἀκολούθησε μέθοδο σεβασμοῦ τῶν τόσο ἐλαστικῶν κανόνων οἰασδήποτε γλώσσας. Κατὰ τοὺς λόγους του «δὲν ἐπέβαλε ὡστόσο στὸ κείμενο μιὰ μηχανικὴ ὁμοιομορφία, γιατί ἡ γλώσσα, ἀκόμη καὶ σ' ἓνα δόκιμο, γλωσσικὰ κλασικὸ ἔργο, εἶναι πάντα κάτι ζωντανὸ καὶ ὀρισμένες πολυτυπίες καὶ ἀποκλίσεις ἀπὸ τὸ ἰδιωματικὸ μποροῦν νὰ ὑπάρχουν»³.

Τὴν ἴδια χρονιά 1963 δημοσιεύει στὰ *Κρητικά Χρονικά*⁴ τὸν *Ἀπόκοπο* τοῦ Μπεργαδῆ, ἔργο κρητικὸ τοῦ τέλους τοῦ 15ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰ. πού εἶχε δημοσιευθεῖ ἤδη τὸ 1881 ἀπὸ τὸν Émile Legrand. Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ 1953 ὁ Λίνος Πολίτης εἶχε ἀναγγεῖλει ὅτι προετοίμαζε νέα ἔκδοση τοῦ *Ἀπόκοπου* τὴν ὁποία πραγματοποίησε τὸ 1965. Καὶ ἐδῶ ἐμφανίζεται πάνοπλος ὡς φιλόλογος, ὡς κριτικὸς κειμένων, μὲ ἀξεπέραστο αἶσθημα τῆς γλώσσας καὶ γνώση τῆς ἐξέλιξής της, πού ἀποσπᾷ τὸν ἔπαινο τοῦ Λίνου Πολίτη⁵ καὶ γιὰ τὶς δύο ἐκδόσεις τὶς ὁποῖες θεωρεῖ ὡς μεγάλη πρόοδο στὶς νεοελληνικὲς σπουδές.

Τὸ 1980 παρουσιάζει σὲ νέα κριτικὴ ἔκδοση τὸ ἀριστοῦργημα τῆς νεοελληνικῆς καὶ τῆς κρητικῆς γλώσσας καὶ λογοτεχνίας, τὸν *Ἐρωτόκριτο*. Χρειαζόταν πολλὴ τόλμη καὶ γνώση γιὰ μιὰ νέα μελέτη καὶ ἀποκατάσταση τοῦ *Ἐρωτόκριτου*, ἔπειτα ἀπὸ τὴ μεγάλη ἔκδοση τοῦ Στεφάνου Ξανθουδίδη τοῦ 1915 πού τὴν θεωροῦσαν σὰν τελειωτικὴ. Μὲ τὰ χρόνια ὅμως ἄρχισε νὰ λείπει ἀπὸ τὶς βιβλιοθηκὲς τῶν νεωτέρων. Τὸ 1962 ἀναδημοσιεύεται τὸ κείμενο τοῦ Ξανθουδίδη μὲ σύντομη εἰσαγωγὴ τοῦ Γιώργου Σεφέρη⁶ καὶ τὸ 1968 νέα ἀναδημοσίευση γίνεται ἀπὸ τὸν Λίνο Πολίτη⁷. Ἡ ἔκδοση ὅμως τοῦ Ἀλεξίου διαφέρει, εἶναι ἓνα μεγάλο βῆμα στὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνικὴ καὶ φιλολογικὴ κριτικὴ καὶ χαρακτηρίστηκε ἀπὸ τὸν Μανουῖσο Μανούσακα, τὸν Ἀγαπητὸ Τσοπανάκη καὶ τὸν Ἀθανάσιο Καμπύλη ὡς «ὑποδειγματικὴ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ἀριστοουργήματος τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας»⁸. Στὴν ἔκδοση τοῦ *Ἐρωτοκρίτου* ὁ Ἀλεξίου ἔπρεπε νὰ ξεπεράσει τὴν παγιωμένη ἄποψη γιὰ τὸν *Ἐρωτόκριτο* τοῦ Ξανθουδίδη, ὅπου εἶχε συνεργαστεῖ καὶ ὁ πατέρας του Λεφτέρης, νὰ ἀποκατα-

στήσει τὴ γλωσσικὴ μορφή τοῦ κειμένου ἀπὸ τὶς ἐπεμβάσεις, τὶς διορθώσεις, τὴν εἰσαγωγή στὸ κείμενο νεοελληνικῶν γλωσσικῶν τύπων, νὰ ἀποκαταστήσει τὴ στιχουργία. Στὴν ἀναλυτικότερη εἰσαγωγή του ὁ Ἀλεξίου⁹ ξεκαθαρίζει μὲ μέθοδο καὶ σαφήνεια ὅλα ὅσα ἀφοροῦν τὴν ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου ποὺ ἔμελλε νὰ ἔχει ἐπίδραση στοὺς πολλοὺς ἀλλὰ καὶ στοὺς λογίους τῆς ἐποχῆς μας: «Ἔτσι στὴ νέα περίοδο τῆς λογοτεχνίας μας ποὺ διαμορφώνεται σὲ πρότυπα Εὐρωπαϊκὰ μέσα στὸ κενὸ ποὺ ἄφησε ἡ Τουρκοκρατία, ἦταν φυσικὸ ὁ Κορνάρος νὰ ἀσκεῖ ἐπιδράσεις κυρίως μορφικές, δηλαδή ἐπιδράσεις ποὺ ἀφοροῦσαν στὴν αἴσθηση τῆς γλώσσας καὶ τοῦ στίχου. Καὶ ἡ ἐπίδραση αὐτὴ ἦταν ὅμως ἀξιόλογη, καθὼς ἔφερνε μαζί της μιὰ δέσμη ἀπὸ ψυχικὲς ἐμπειρίες»¹⁰.

Πέντε χρόνια ἀργότερα, τὸ 1985, ἓνα δεύτερο μεγάλο νεοελληνικὸ κείμενο ἐκδίδεται μὲ τὴν ἴδια μέθοδο, τὸ μακρότατο ποίημα «Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτης καὶ τὸ ἄσμα τοῦ Ἀρμούρη»¹¹. Καὶ ἐδῶ στὴ διεξοδικὴ εἰσαγωγή ὁ Ἀλεξίου ἐξετάζει φιλολογικὰ καὶ κριτικὰ τὸ κείμενο, ἐξηγεῖ καὶ αἰτιολογεῖ τὶς διορθώσεις ἢ τὶς προτιμήσεις του στὴν ἀποκατάστασή του, κρίνει τὶς παλαιότερες ἐντυπες ἐκδόσεις καὶ δίνει ἰδιαίτερη προσοχὴ στὶς ἰδιορρυθμίες καὶ στὰ σφάλματα τῶν παλαιῶν γραφέων, στοὺς γλωσσικοὺς τύπους ποὺ δὲν ταιριάζουν μὲ τὴ δημώδη γλώσσα τῶν Βυζαντινῶν. Παράβαση τοῦ κανόνος αὐτοῦ εἶχε ὀδηγήσει ἢ καὶ ὀδηγοῦσε στὴ δημιουργία κειμένων ποὺ ἀντιπροσώπευαν περισσότερο τὴν ἐποχὴ τοῦ κάθε τυπογράφου-ἐκδότη καὶ λιγότερο τὸν ποιητὴ. Καὶ τῶν δύο ἐκδόσεων τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ Ἀκρίτη, τὶς ὁποῖες μποροῦμε νὰ ἀποκαλέσουμε *μαιογες*, σύντομα ἐξέδωσε μικρότερες, μὲ τὸ ἴδιο πλήρες πάντοτε κείμενο γιὰ χρῆση ἀπὸ τοὺς μὴ φιλολόγους.

Ἐνα πρῶμο ἔργο του ποὺ σχετίζεται μὲ αὐτὰ ποὺ μνημόνευσα εἶναι τὸ βιβλίον του *Κρητικὴ Ἀνθολογία*, μιὰ ἐκλογή ποιημάτων ἢ ἀποσπασμάτων τους, τοῦ 16ου καὶ 17ου αἰῶνα ὅπου χρονολογικῶς τοποθετημένοι οἱ ποιητὲς παρουσιάζουν τὴν κρητικὴ ποίηση γραμμὴν σὲ γλώσσα ζωντανή, λογοτε-

χνική, ισότιμη στην εποχή της με την ποιητική δημιουργία ορισμένων χωρών της Ευρώπης που είχαν αρχίσει, παράλληλα με τις άλλες τέχνες, να χτίζουν μνημεία του πεζού και του ποιητικού λόγου.

Ο Στέλιος Ἀλεξίου είχε σύζυγο τὴ φιλόλογο Μάρθα Ἀποσκίτη καὶ σὲ συνεργασία μᾶς ἔδωσαν καὶ ἄλλα σπουδαῖα κείμενα τῆς Κρητικῆς Λογοτεχνίας: τὴν *Ἐρωφίλη* καὶ τὴν *Ἐλευθερωμένη Ἱερουσαλήμ* τοῦ Γεωργίου Χορτάτσι, τὴν κρητοεπανησιακὴ τραγωδία *Ζήνων* καὶ τὸν *Κρητικὸ πόλεμο* τοῦ Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλιῆ.

Ἔως τώρα εἶδαμε τὰ μεγάλα ἔργα του ποὺ ἀφοροῦν τὴν κρητικὴ ἀρχαιολογία καὶ τὴν κρητικὴ λογοτεχνία. Παράλληλα τὸν ἀπασχολοῦσε τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας, τῆς νεοελληνικῆς καὶ θυμοῦμαι, σὲ μιὰ συζήτηση μαζί του ὅταν βρισκόταν στὴν Ἀθήνα ὑποψήφιος Ἀκαδημαϊκός, τὶς σκέψεις του γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ ποὺ ἀποτελοῦσε ἕνα ἀπὸ τὰ μεγάλα ἔργα ἀλλὰ καὶ μεγάλη μέριμνα τῆς Ἀκαδημίας. Ἡ ἔγνοια του γιὰ τὴ νεοελληνικὴ τὸν ὀδήγησε σ' ἐκεῖνον ποὺ πρῶτος καὶ ἀξεπέραστα ἔγραψε στὴν πραγματικὴ γλώσσα τῶν Ἑλλήνων, τὸν Σολωμό.

Στις 3 Δεκεμβρίου 1981 ὁ Ἀλεξίου ἐξελέγη ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας μας στὴν ἔδρα τῆς ἀρχαιολογίας. Ἐπιτροπὴ κρίσης ἦταν ὁ Γεώργιος Μυλωνᾶς, ὁ Κωνσταντῖνος Τρυπάνης καὶ ὁ Μανόλης Χατζηδάκης. Τὸ παράδοξο τοῦ πράγματος εἶναι ὅτι κατὰ τὴ συνεδρία τῆς ὑποδοχῆς του στὶς 3 Φεβρουαρίου 1983 ὁ εἰσιτήριοις λόγος του δὲν εἶχε θέμα ἀρχαιολογικὸ ἀλλὰ φιλολογικὸ νεοελληνικό· ἦταν ὁ *Διγενὴς Ἀκρίτης τοῦ Ἐσκοριᾶλ* δηλαδὴ πραγματεία γιὰ τὸ χειρόγραφο ποὺ περιέχει τὸ ποίημα¹². Τὸν ἐπόμενο χρόνο 1984 σημειώνεται ἡ μεγάλη στροφή ἢ καλύτερα ἄλλα πρὸς τὸν ποιητὴ ποὺ ἔμελλε ἕως τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ἐπὶ 29 χρόνια νὰ τὸν ἀπασχολεῖ.

Τὴ χρονιά αὐτὴ δημοσίευσε τὴν πρώτη του μελέτη γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Σολωμοῦ: *Γερμανικὲς ἐπιδράσεις στὸν Σολωμό*¹³. Δύο χρόνια ἀργότερα, τὸ 1986, δημοσιεύει τὴ δεύτερη σχετικὴ μελέτη *Αἴμιλία Ροδόσταμο, Πόρφυρας, Ἐλεύθεροι Πολιορ-*

κημένοι¹⁴ καὶ τρία χρόνια ἀργότερα, τὸ 1989, εἶδε τὸ φῶς ἡ μελέτη *Λανθάνον κείμενο τοῦ Σολωμοῦ γιὰ τὸ 1848 στὴν Ἰταλία*¹⁵. Τὰ τρία αὐτὰ δημοσιεύματα τοῦ Ἀλεξίου, ἐξαγγελτικά τοῦ μεγάλου ἔργου ποὺ θὰ παρουσιάσει σὲ λίγα χρόνια, εἶναι οἱ καρποὶ τῆς ἕως τότε μελέτης του γιὰ τὸν ποιητῆ. Μετὰ τὴν ἀρχαιολογία καὶ τὴν Κρητικὴ λογοτεχνία καὶ ποίηση ἀσχολεῖται ἐπιστημονικὰ μὲ τὸ δυσκολότερο κεφάλαιο τῆς νεοελληνικῆς ποίησης ποὺ πλῆθος μελετητῶν εἶχε ἀπασχολήσει, ἀκόμη καὶ ἀρχαιολόγους, ὅπως ὁ Χρῆστος Καροῦζος, ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ζητήματα τῆς ἀρχαίας Τέχνης τὸν εἶχαν γοητεύσει, φανερά, ὁ Παπαδιαμάντης καὶ ὁ Σολωμός. Γιὰ τὸν δεῦτερο εἶχε γράψει τρεῖς μικρές, πολύτιμες, μελέτες¹⁶ ἀπὸ τις ὁποῖες μία μὲ τίτλο *Σολωμικὸς εὐγενισμὸς* εἰπώθηκε ὡς ἀνακοίνωση σὲ τούτη τὴν αἴθουσα στὶς 16 Νοεμβρίου τοῦ 1957, πρὶν ἀπὸ 57 χρόνια. Ὁ Καροῦζος ἄλλωστε εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ὑπέδειξε καὶ προέτρεψε τὸν Λίνο Πολίτη νὰ ἐκδώσει τὰ αὐτόγραφα χειρόγραφα τοῦ Σολωμοῦ καὶ γι' αὐτὸ ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο τόμους τῆς ἐκδοσης, ὁ δεύτερος, τοῦ εἶναι ἀφιερωμένος. Ὁ ἄλλος τόμος, ὁ πρῶτος, εἶναι ἀφιερωμένος στὸν Νικόλαο Βαρβιάνη ποὺ ἔσωσε τὰ χειρόγραφα τοῦ ποιητῆ κατὰ τοὺς σεισμοὺς τοῦ 1953. Τὸν γνώρισα τὸ 1973 στὴ Ζάκυνθο.

Προικισμένοι οἱ μελετητὲς τοῦ Σολωμοῦ μὲ τὴ γνώση τῶν χειρογράφων του, ποὺ δημοσιευμένα στοὺς δύο τόμους τῶν αὐτογράφων ἔχουν γίνει προσιτὰ ἀπὸ τὸ 1964 χάρις στὸν Λίνο Πολίτη, μπορούσαν νὰ προχωρήσουν μὲ τὰ γνήσια κείμενα τοῦ Σολωμοῦ καὶ νὰ ἐλέγξουν τις κακὲς καὶ ἀμέθοδες ἐκδόσεις νέων χειρογράφων τοῦ ποιητῆ ποὺ κατὰ καιροὺς ἐμφανίζονταν, ἢ τὴν κριτικὴ ἐξέταση τῆς ἐκδοσης τοῦ Πολυλά, ποὺ παρὰ τὴ γνώση, τὴν ἀγάπη, τὴν εὐσυνειδησία στὴ μελέτη καὶ τὸν σεβασμὸ πρὸς τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ – αὐτὰ ἀποτελοῦν τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ της – δὲν ἐπαρκοῦσε. Ἀνήκει στὶς ἔντονες ἐντυπώσεις τῶν φοιτητικῶν μου χρόνων ἢ ἀπάντηση ποὺ μοῦ ἔδωσε ὁ καθηγητῆς μου Νικόλαος Τωμαδάκης ὅταν τὸν ρώτησα, πιθανῶς ἀφελῶς, γιατί στὴν ἐκδοσὴ του τοῦ Σολωμοῦ στὴ *Βασικὴ Βιβλιοθήκη* τὸ 1954, εἶχε

παραλείπει τὰ *Προλεγόμενα* τοῦ Πολυλά. «Ἐχω τὰ δικά μου προλεγόμενα» μοῦ ἀπάντησε λίγο πικαρισμένος. Παρὰ ταῦτα, κοινὴ αἴσθηση ἦταν ὅτι ἡ ἔκδοση Πολυλά τοῦ 1859 δὲν ἐπαρκοῦσε πλέον γιὰ τὴ γνώση τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ, αἴσθηση ποὺ δὲν ἦταν ἀκόμη καθολικὴ. Τὸ 1948 ὁ Λίνος Πολίτης ποὺ ἐξέδωσε τὸν πρῶτο τόμο τοῦ ἔργου τοῦ ποιητῆ, τὰ *Ποιήματα*, στὸν σύντομο πρόλογό του περιγράφει τὰ περιεχόμενα τῆς νέας ἔκδοσης καὶ δηλώνει ὅτι ἀναπαράγει τὴν ἔκδοση Πολυλά τονίζοντας ὅτι «μαζὶ μὲ τὰ προλεγόμενα (κείμενο κλασικὸ πιά καὶ ἀναπόσπαστο ἀπὸ τὸ σολωμικὸ ἔργο) [δημοσιεύει] καὶ ὅλες χωρὶς ἐξάιρεση τὶς Σημειώσεις τοῦ Πολυλά». Περιλαμβάνει ἀκόμη ὁ Πολίτης καὶ ὅσα κείμενα τοῦ Σολωμοῦ εἶχαν φανερωθεῖ μετὰ τὴν ἔκδοση Πολυλά καὶ κάποιους ἀνέκδοτους στίχους καὶ παραλλαγές.

Ἡ ἔκδοση Πολίτη ἀποτελέσασε γιὰ χρόνια τὴ βάση τῆς μελέτης τοῦ Σολωμοῦ, ὅπως μάλιστα συμπληρώθηκε μὲ δύο ἀκόμη τόμους, τὰ *Πεζὰ καὶ Ἰταλικά*, 1955 καὶ τὴν *Ἀλληλογραφία*, 1991. Ἡ ἔκδοση Τωμαδάκη ποὺ καινοτομοῦσε, ὅπως νόμιζε τουλάχιστον ὁ ἐκδότης της, κατακρίθηκε ἀρκετὰ ἔντονα ἀπὸ τὸν Λίνο Πολίτη¹⁷ ὁ ὁποῖος καταλήγει ὅτι ὁ ἐκδότης, δηλαδὴ ὁ Τωμαδάκης, «δὲν θέλησε ἢ δὲν κατόρθωσε νὰ δώσει μιὰ ἔκδοση φιλολογικότερη, στηριγμένη στὴ μελέτη τῶν αὐτογράφων. Ὅ,τι ἔδωσε δὲν εἶναι οὔτε φιλολογικὴ οὔτε ἀπλὴ ἔκδοση χρηστικὴ, καὶ – τὸ σπουδαιότερο καὶ μὴ ἐπιτρεπτό – παραδίνει ἀφρόντιστο καὶ σὲ πολλὰ σημεῖα ἀλλοιωμένο τὸ κείμενο τοῦ Σολωμοῦ στὸν ἀνειδοποίητο ἀναγνώστη»¹⁸. Ἐδῶ πρέπει νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι μετὰ τοῦ Πολίτη καὶ τοῦ Τωμαδάκη δὲν ὑπῆρχε συμπάθεια. Ὁ Τωμαδάκης ἀποκαλοῦσε τὸν Πολίτη, ὑποτιμητικὰ βέβαια, «ἀρχαιολόγο» ὑπαινισσόμενος τὴ σύντομη θητεία τοῦ Λίνου Πολίτη, δύο χρόνια μόνον 1943-1945, στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία γιὰ νὰ γυρίσει στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη ὡς Ἐπιμελητὴς Χειρογράφων. Ὁ χαρακτηρισμὸς φανερώνει ἀσύγγνωστη προκατάληψη στὴν ὁποία θὰ ἐπανέλθω. Ἡ ἐχθρικὴ αὐτὴ προκατάληψη ὑπῆρχε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τῆς Ἀθήνας στὰ χρόνια μου καὶ ξεχώριζαν μὲ σαφήνεια τὸ Φιλολογικὸ ἀπὸ τὸ

Ἀρχαιολογικὸ Τμήμα, μὲ μία χροιά περιφρόνησης ἢ ὑποτίμησης ἐκ μέρους τοῦ πρώτου γιὰ τὸ δεύτερο, πὺ ἐξακολουθεῖ νὰ μοῦ εἶναι ἀνεξήγητη. Φαίνεται πὺ θεωροῦσαν οἱ φιλόλογοι τὴν ἀρχαιολογία ὡς κατώτερη ἐπιστήμη, ἄποψη καθαρὰ καὶ μοναδικὰ ἑλληνική, πανεπιστημιακή.

Τὸ θέμα μου εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου στὸ ὁποῖο ἐπανερχομαι. Ἐπειτα ἀπὸ τόσες σημαντικὲς μελέτες τόλμησε πρῶτος νὰ ἀπελευθερώσει τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ ἀπὸ τὰ βάρη μιᾶς παράδοσης πὺ εἶχε γίνεοι στατική καὶ στεῖρα. Τὸ 1994 δημοσιεύει μὲ τὸν τίτλο *Ποιήματα καὶ Πεζὰ* τὸ συνολικό, κατὰ τὴ γνώμη του, ἔργο τοῦ Σολωμοῦ ἐπανεκδίδοντας μὲ τὴ βοήθεια τῶν αὐτογράφων τὰ ὀλοκληρωμένα ἔργα τοῦ ποιητῆ καὶ τὰ πληρέστερα ἀποσπάσματα, ὅπως εἶχε ἐπικρατήσει νὰ λέγονται, ἢ «λυρικὲς ἐνότητες», ὅπως τὰ εἶχε ὀνομάσει ὁ Λίνος Πολίτης. Ὁ Πολίτης εἶχε καταλήξει στὸ συμπέρασμα ὅτι ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ πὺ θεωροῦνταν ἀποσπασμα μεγαλύτερου χαμένου ἢ μὴ ὀλοκληρωμένου, στὴν πραγματικότητα ἦταν «μια μικρὴ ὀλοκληρωμένη καὶ τελειωμένη λυρική ἐνότητα μὲ ἐσωτερική συνοχή καὶ συνέπεια». Τὰ λεγόμενα ἀποσπάσματα τὰ ὀνόμασε «λυρικά ἐπεισόδια» ἢ «λυρικὲς ἐνότητες». Ἐνῶ, κατὰ τὸν Πολίτη ὁ Σολωμὸς ἄρχισε τούς «Ἐλεύθερους Πολιορκημένους» μὲ τὴν πρόθεση νὰ κάνει ἓνα μεγάλο ἐνιαῖο ἐπικολυρικό ποῖημα, σύνθεσε μόνο μέρη αὐτοῦ τοῦ ποιήματος, ἄρτια ὅμως καὶ πλήρη, τμήματα μιᾶς μεγάλης τοιχογραφίας πὺ δὲν ζωγραφήθηκε ποτέ.

Ὁ Ἀλεξίου ἔδωσε ἄλλη εἰκόνα τῶν ἔργων τοῦ Σολωμοῦ ἀπὸ ἐκείνην τοῦ Πολυλά πὺ ἀκολουθήθηκε ὡς ὑπόδειγμα ἔως καὶ τὸν Πολίτη. Φυσικά καὶ ὁ Ἀλεξίου δὲν ἀγνόησε τὸν Πολυλά, ἀλλὰ ἢ ἔκδοση τῶν αὐτογράφων τοῦ ἐπέτρεψε, ὅπως καὶ στοὺς ἄλλους μελετητές, νὰ κρίνει ὁ ἴδιος τὴ σημασία τῶν σκόρπιων ποιητικῶν λειψάνων καὶ νὰ ἀποκαταστήσει παραναγνώσεις καὶ παρατοποθετήσεις τοῦ πρώτου ἐκδότη. Χαρακτηριστικό εἶναι τὸ ποῖημα Ὁ *Πόρφυρας* τὸ ὁποῖο ὁ Πολυλάς εἶχε παρουσιάσει τεμαχισμένο μὲ πολλὲς παραλλαγές. Ὁ Ἀλεξίου ἀποκατέστησε ἐννοιολογικά καὶ ποιητικά τὴ

μορφή του ποιήματος, παραλείποντας από την έκδοσή του τὸ πλῆθος τῶν μεμονωμένων στίχων πού δημιουργοῦσαν σύγχυση καὶ ἀπορία. Κατηγορήθηκε ὅτι ἔκανε ἐπέμβαση στὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ. Τοῦτο δὲν ἰσχύει. Βασίστηκε στὸ ἰταλικὸ πεζὸ σχεδιάσμα *Coro* τὸ ὁποῖο προτάσσει τοῦ ποιήματος. Ἡ μορφή πού τοῦ δίνει ὁ Ἀλεξίου ἀποδεικνύεται πλήρως ὀλοκληρωμένη¹⁹. Ἐργο τοῦ κριτικοῦ-φιλόλογου εἶναι νὰ ταιριάζει τὰ λεγόμενα ἀποσπάσματα καὶ νὰ δημιουργήσῃ τὴν ποιητικὴ ἐνότητα, τὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία. Τὸ ἀποτέλεσμα ξεπέρασε κάθε προσδοκία. Ἐνα ἄρτιο ἔργο τοῦ Σολωμοῦ ἔγινε κτῆμα μας. Τὸν τόμο *Ποιήματα καὶ Πεζὰ* ἀφιέρωσε ὁ Ἀλεξίου στὸν Λίνο Πολίτη. Δεκατρία χρόνια ἀργότερα, τὸ 2007, μᾶς ἔδωσε νέα ἔκδοση τοῦ ἔργου του αὐτοῦ ἐπαυξημένη καὶ ἀφιερωμένη στὸν Χρῆστο Καροῦζο. Στὴν νέα πυκνὴ ἐνιαία τώρα εἰσαγωγή του δίνει πλήρεις ἀναλύσεις τῶν ποιημάτων κατὰ χρονολογικὴ τάξη «ὥστε νὰ γίνῃ σαφέστερη ἢ ἐξέλιξη τῆς σολωμικῆς παραγωγῆς».

Ἡ νέα ἔκδοση τοῦ Σολωμοῦ δημιούργησε σάλο σὲ μιὰ εἰδικὴ κατηγορία νεοελληνιστῶν πού ὀνομάζονται «σολωμιστές». Οἱ ἐπιθέσεις πού δέχτηκε κυμαίνονται ἀνάμεσα στὴν εἰρωνεία καὶ τὴν ἀπρέπεια. Ἴσως τὸ ἀμάρτημα τοῦ Ἀλεξίου ἦταν ὅτι ὑπῆρξε καὶ διαπρεπῆς ἀρχαιολόγος. Ἐτσι κάποιος τὸν χαρακτηρίζει ὡς *αὐτοσχέδιο ἐκδότη*, ὡς *ἀνθολόγο* καὶ ὡς *σχολιαστή* τοῦ Σολωμοῦ, ἄλλος τὸν ἀποκαλεῖ *ἀρχαιολόγο*²⁰. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐπιθέσεις, πῶς πικρόχολες καὶ ἀπὸ τὶς ἐπικὲς φιλολογικὲς καὶ γλωσσικὲς ἔριδες τοῦ 19ου αἰ., τοῦ ἔδωσαν τὴν εὐκαιρία νὰ γράψῃ βαθυστόχαστα κείμενα μὲ τὰ ὁποῖα ἀνέτρεπε κατηγορίες καὶ ἀστήρικτες ἀπόψεις. Τὰ κείμενα αὐτὰ δὲν γράφονταν μὲ ἐριστικὴ διάθεση, δὲν ἀποτελοῦσαν *ἀπάντηση σὲ διαφωνοῦντες*, ἀλλὰ γενικότερη συμβολὴ στὸ πρόβλημα ἔκδοσης καὶ ἐρμηνείας τοῦ σολωμικοῦ ἔργου. Πιθανῶς θὰ βοηθήσῃ κυρίως νεώτερους ἀπροκατάληπτους φιλόλογους νὰ κατατοπισθοῦν σὲ βασικὰ θέματα τῶν σολωμικῶν ἐρευνῶν²¹.

Οἱ μελετητὲς τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ κατέχονται ἀπὸ τὸ σύνδρομο Πολυλᾶ²² ὁ ὁποῖος δημοσίευσε δύο χρόνια μετὰ

τὸν θάνατο τοῦ ποιητῆ, τὸ 1859, τὴν κερκυραϊκὴ ἔκδοση μὲ τίτλο «Διονυσίου Σολωμοῦ, Τὰ εὕρισκόμενα», καὶ βασίστηκε σὲ ὅσα χειρόγραφα ἢ ἀντίγραφα ἔργων εἶχε στὴ διάθεσή του. Σήμερα, 150 καὶ πλέον χρόνια ἀπὸ τὴν πρώτη ἔκδοση γνωρίζουμε περισσότερα καὶ ἡ φιλολογικὴ ἐργασία ποὺ ἔχει γίνει εἶναι πολὺ μεγάλη ἀλλὰ μπορεῖ καὶ νὰ ξεστρατίσει τὸν μελετητὴ ἢ τὸν ἀναγνώστη. Κρίνοντας ὁ Ἀλεξίου τὸ ἔργο τῶν συγχρόνων «ἀναλυτικῶν ἐκδοτῶν» καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι «βρισκόμαστε ἔτσι ἔξω ἀπὸ τὶς προθέσεις τοῦ Σολωμοῦ· χωρὶς ἀμφιβολία θὰ ἀναγνώριζε περισσότερο τὴν ποιήσή του στὴν ἔκδοση τοῦ Πολυλά παραὶ στὶς ἐπιστημονικὲς ἐκδόσεις καὶ στὶς λίστες ἀπὸ ἀριθμημένες «θεματικὲς μονάδες», ὅπου τὸ ποίημα εἶναι ἀπλῶς ἀνύπαρκτο».

Ἀναλύει ἐκτενῶς τὴ μέθοδο ποὺ ἀκολούθησε στὴ σύνθεση τῆς ἔκδοσής του τὸ 1994. Ἐπιγραμματικῶς λέγει ὅτι «συμπεριλάβαμε τὰ πλήρη ποιήματα, καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα τὰ τμήματα ἐκεῖνα ποὺ ἀποτελοῦν ὀργανωμένα σύνολα»²³. Ὅσοι ἀναγνώστες τοῦ Σολωμοῦ ἔχουν γνωρίσει τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὶς παλαιότερες ἐκδόσεις μὲ τὰ ἀποσπάσματα καὶ τὶς παραλλαγές νὰ θολώνουν τὴν εἰκόνα του ἃς συγκρίνουν τὴν ἔκδοση τοῦ *Πόρφυρα* ἀπὸ τὸν Πολυλά καὶ τὸν Ἀλεξίου. Ὁ δεύτερος μᾶς δίνει ἓνα ἄρτιο σύντομο ποίημα, ἀριστουργηματικὸ στὴ μορφή καὶ τὴ σύνθεση. Ἄλλοι ἐκδότες, νεώτεροι, ἐπιμένουν στὴν τεμαχισμένη μορφή ποὺ ἔδωσε ὁ Πολυλάς μὲ προσκόλλησι ξένων στίχων καὶ ἀκολούθησε ὁ Πολίτης μὲ κάποιες προσθῆκες ἢ ἀλλαγές, ὅπου ἀποδίδονται πάλι στὸ ποίημα στίχοι ποὺ δὲν τοῦ ἀνήκουν²⁴.

Μὲ τὴν ἔκδοσή του μᾶς ἔδωσε καθαρὴ τὴ μορφή τῆς ποιήσεως τοῦ Σολωμοῦ. Εἶναι ἔργο φιλολογικῆς κριτικῆς ἀπαλλαγμένο ἀπὸ ἀποσπάσματα, παραλλαγές, ἡμιτελεῖς στίχους ποὺ ὅπωςδήποτε ὁ ποιητὴς δὲν θὰ περιλάμβανε ἐὰν ὁ ἴδιος τύπωνε ποτὲ τὰ ἔργα του. Φυσικὰ δὲν παραγνωρίζονται οὔτε ἀπορρίπτονται ὅσα δὲν περιέλαβε ὁ Ἀλεξίου στὴν ἔκδοσή του. Ὑπάρχουν καὶ βοηθοῦν στὴ μελέτη τῶν εἰδικῶν.

Μὲ τὴ μοναδικὴ αἴσθησι τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας ποὺ εἶχε μετέφρασε ποιήματα εὐρωπαϊῶν ποιητῶν. Πρῶτα πρῶ-

τα τὸ 1989 δημοσίευσε μεταφράσεις μερικῶν σονέτων τοῦ Σαίξπηρ πὸ τὸ 1998 ἐπανεκδόθηκαν μὲ βελτιώσεις. Σονέτα τοῦ Σαίξπηρ εἶχαν μεταφραστεῖ καὶ ἀπὸ ἄλλους, ἤδη ἀπὸ τὸ 1911 ἀλλὰ μὲ μέτριο ἢ καὶ ἀποτυχημένο ἀποτέλεσμα. Ἡ μετάφραση τοῦ Ἀλεξίου ξεπερνάει τὶς μεγάλες δυσκολίες τῶν πρωτοτύπων καὶ κατὰ τὰ λόγια του γιὰ τὴν ἰδανικὴ μετάφραση, φθάνει «στὸ τρίτο ἐπίπεδο, αὐτὸ πὸ βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὶς λέξεις καὶ πίσω ἀπὸ τὶς ἔννοιες, στὸ ψυχικὸ στοιχεῖο, στὴν ποίηση — πὸ πρέπει μέσα ἀπὸ τὶς ἔννοιες, τοὺς ρυθμούς, τοὺς ἤχους καὶ τὶς λέξεις, νὰ ξαναγεννηθεῖ στὸν ἀναγνώστη καὶ στὸν ἀκροατῆ, μὲ τὴ δική του συμμετοχή»²⁵.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σονέτα τοῦ Σαίξπηρ μετέφρασε ποιήματα νεωτέρων ποιητῶν τῆς Εὐρώπης: τοῦ Keats, Baudelaire, Meredith, Mallarmé, Yeats, T.S. Eliot καὶ ἄλλων²⁶, μὲ τὴν ἴδια αἴσθηση τῆς γλώσσας τῶν ποιητῶν πὸ μετέφερε στὰ νεοελληνικά, μὲ τὴ γνώση τοῦ φιλολόγου, τοῦ λογοτέχνη καὶ τοῦ ποιητῆ. Γιατὶ ὁ Ἀλεξίου, ὁ διαπρεπὴς ἀρχαιολόγος, ὁ κατ' ἔξοχὴν κρητολόγος γιὰ ὅλες τὶς περιόδους τῆς ἱστορίας τοῦ νησιοῦ ἦταν ὁ ἴδιος ποιητῆς. Τὸ 2012 δημοσίευσε συλλογὴ ποιημάτων του²⁷ πὸ τὴν χαρακτηρίζει ὡς «σημεῖα μιᾶς μακρᾶς πορείας μέσα στὸν χρόνο: ἐμπειρίες θανάτου ἀπὸ τὴν περίοδο τοῦ πολέμου, ἐμπειρίες ζωῆς, ἐμπειρίες ἀπὸ τόπους καὶ ἐποχές». Στὸν πρόλογό του ἀπορρίπτει τὴν ποιητικὴ τῶν τελευταίων δεκαετιῶν: «ἐδῶ ἐπιδιώκεται ἡ ἐπιστροφή στὸ συγκεκριμένο, στὸ βίωμα, καὶ στὴν ὀργανωμένη μορφή τοῦ λόγου»²⁸. Κάνει μιὰ σύντομη κριτικὴ τῆς σημερινῆς ποίησης, τὴν ἀρνεῖται, κρίνει ὅτι ἡ ὑπερρεαλιστικὴ ἢ «μοντέρνα» ποίηση «ἐπιδιώκει ὡς αὐτοσκοπὸ τὸ ἀκατάληπτο - - ἢ ποίηση δὲν ἔχει πὰ κοινωνικὴ λειτουργία, δὲν ἀπευθύνεται σὲ κανέναν. Εἶναι προσωπικὴ ὑπόθεση καὶ ἀσχολία τοῦ κλεισμένου στὸ γραφεῖο ἀτόμου».

Εἶναι ὀρθὲς οἱ διαπιστώσεις πὸ κάνει. Τὸ βλέπουμε στὴν Ἀκαδημία ὅταν πρέπει νὰ κρίνουμε ἑκατοντάδες ποιητικὲς συλλογές, συγκομιδὴ μιᾶς μόνο χρονιάς. Ὅπως λέει ὁ Ἀλεξίου ὅλοι οἱ σύγχρονοι ποιητικοὶ τρόποι «ἔχουν καταλήξει σήμερα νὰ εἶναι 'μανιέρα', ὅπως ἦταν καὶ ἡ ἀπλοϊκὴ, κοινό-

τοπη, παραδοσιακή ποίηση ‘συναισθημάτων’ τοῦ μεσοπολέμου».

Ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς του εἶναι *Στίχοι Ἐπιστροφῆς*. Ἐπιστροφῆς σὲ τί; Στὴν περασμένη ζωὴ ἢ στὴν περασμένη καὶ ξεχασμένη ποίηση; Καὶ στὰ δύο. Σ’ ἓνα του ποίημα μὲ τίτλο *Ἀπολογισμὸς ἀναθυμᾶται τὴ ζωὴ του*:

*Μέτρηση τὴ ζωὴ μου
μὲ σερβιτόρων ζωὲς σ’ ἐστιατόρια ἐπαρχίας·
μὲ γέραςμα ἠθοποιῶν τοῦ κινηματογράφου,*

---

*μέτρηση τὴ ζωὴ μου,
μὲ πάλιωμα βιβλίων, ἐρείπωση σπιτιῶν,
παιδιὰ κι ἐγγόνια τῶν παιδιῶν τοῦ ’30.*

Εἶναι μιὰ ἄλλη ὄψη τοῦ Ἀλεξίου, τοῦ φιλολόγου, τοῦ ἀρχαιολόγου, τοῦ κριτικοῦ τῆς ποίησης. Μᾶς μελαγχολεῖ, γιατί λίγο πολὺ συγγενεῦει ἡ ζωὴ του μὲ τὴ δική μας, μόνο πὺ ἀπὸ τὴ δική του μᾶς ἔδωσε στιγμὲς τῆς μὲ λυρισμό, μὲ στίχους πὺ νιώθουμε πὺς μιλᾶνε γιὰ μᾶς, ὅπως στὸ ποίημα *Ἦνος*:

*Αἴσθησι βάρους πὺ ἀποθέτεις στὸ κρεβάτι,
ἀλλαγὲς θέσης ἀδιανόητες γιὰ νεκρούς,
μικρὲς κινήσεις πὺ σὲ πείθουν πὺς ὑπάρχεις.*

Ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου ἦταν ἄνθρωπος τοῦ 19ου αἰῶνα μὲ τὴ γνώση καὶ τὴ μέθοδο τοῦ 20οῦ. Εἶχε πυκνὴ ἀλληλογραφία μὲ ὁμοτέχνους καὶ φίλους καὶ στὰ γράμματά του συζητοῦσε ιδέες καὶ ἀπόψεις σὰ νὰ εἶχε ἀντίκρυ του τὸν παραλήπτη τῆς ἐπιστολῆς του. Ἐνα τμῆμα τῆς ἀλληλογραφίας του δημοσιεύτηκε²⁹. Ἀκόμη ἔγραψε γιὰ φίλους στοχαστικὰ μνημόσυνα³⁰.

Ἐνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα ἔργα του, τοῦ 2010, εἶναι ἡ *Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία. Ἀπὸ τὸν Ὅμηρο στὸν 20ὸ αἰῶνα*³¹ πὺ ἐκτείνεται σὲ 557 σελίδες καὶ ἀποτελεῖ ἱστορία, γραμματολογία, τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας ὄχι κατὰ τὸν τρόπο πὺ μᾶς παρουσιάζουν τὰ ἔργα οἱ φιλολογικὲς γραμματολογίες ἀλλὰ ὡς ἀφήγηση προϋδρασμένου ἀναγνώστη πὺ διηγεῖται καὶ μεταδίδει ἐκεῖνα πὺ διάβασε. Ἀπαλλαγμένο τὸ ἔργο του

ἀπὸ ἐκδόσεις, χειρόγραφα, παραπομπές διαβάζεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἕως τὸ τέλος ὡς συνεχὲς κείμενο καὶ μᾶς μεταφέρει ἀπὸ τὴ μιὰ ἱστορικὴ ἐποχὴ σὲ ἄλλη μὲ φυσικότητα, δείχνοντας τὴν ἐνότητα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, παρουσιάζοντας τὶς μεταβολές τῆς στὸν χρόνο. Ἐξαιρετὰ εἶναι τὰ μέρη ποὺ ἀφοροῦν τὴν Παλαιὰ καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη ποὺ τὶς ἐξετάζει ἰσότιμα μὲ τὰ ἀρχαῖα κείμενα, τὶς ἀναλύει καὶ φανερώνει τὴ σημασία τους, τὴν ἐπίδρασή τους καὶ τὴ λογοτεχνικὴ καὶ γλωσσικὴ ὁμορφιὰ καὶ ἀξία τους.

Ἐξωορίζει τὸν Μακρυγιάννη ἀπὸ τοὺς λόγιους τῆς ἐποχῆς του λέγοντας πὺς «ὁ ἀναγνώστης ποὺ περνᾷ ἀπὸ τὴν ἀφασία καὶ τὸ κενὸ τῶν Σούτων καὶ Ραγκαβῆδων στὰ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ Μακρυγιάννη, ἔχει τὴν αἴσθησι μεταφορᾶς σ' ἓναν ἐντελῶς διαφορετικὸ κόσμο, νιώθει μιὰ δροσερὴ ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητα καὶ τὴ Ζωή»³². Εἶναι ἡ κρίσις αὐτὴ μιὰ μικρὴ νύξι τῆς καταστροφῆς ποὺ συντελέστηκε στὴ γλώσσα μὲ τὴ δημιουργία μιᾶς ἄλλης ἑλληνικῆς τεχνητῆς, ποὺ χρειάστηκε ἀγῶνας μεγαλύτερος ἀπὸ ἐνάμιση αἰῶνα γιὰ νὰ ἀποτιναχτεῖ.

Μὲ τὸ ἔργο του αὐτὸ ὁ Ἄλεξιου ἀντιμετρήθηκε μὲ πολλὲς παγιωμένες γραμματολογίες, ἐξαιρετές, ποὺ προσφέρουν καὶ θὰ προσφέρουν γιὰ δεκαετίες. Ἡ πρωτοτυπία του καὶ ἡ προσφορά του βρίσκεται στὸ ὅτι, ὅπως καὶ στὴν ἔκδοσή του τοῦ Σολωμοῦ, μᾶς ἔδωσε ἓνα μεγάλο ἐπιστημονικὸ ἔργο σὲ μορφή προσιτῆ, κατανοητῆ. Ἀπόφυγε τὶς λόγιες φλυαρίες καὶ τὴ φαινομενικὴ σοφία. Ἄν ὑπάρχει κάτι τὸ ἀντίστοιχο στὴν Ἑλλάδα εἶναι ἡ *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς Τέχνης* τοῦ Χρήστου Τσουντα, ἔργο ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1926. Καὶ ἐκεῖνο γραμμένο μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ τὸν ἴδιο σκοπὸ, παραμένει ἀγέραστο ἔπειτα ἀπὸ 88 χρόνια, ὅσα καὶ τῆς Ἀκαδημίας μας, τῆς ὁποίας ὁ Τσουντας ἀνῆκε στὰ πρῶτα, τὰ διορισμένα, μέλη.

Στὰ σχέδια τοῦ Ἄλεξιου ἦταν καὶ ἡ μετάφρασι, ἂν ὄχι ὀλόκληρης, τουλάχιστον τμημάτων τῆς *Ὀδύσσειας* τοῦ Ὀμήρου. Λίγα κομμάτια εἶχε δώσει ἀπὸ χρόνια ἀναγγέλλοντας ἐκτενέστερο ἔργο³³. Τὴ χρονιὰ τοῦ θανάτου του, πέρυσι

δηλαδή, κυκλοφορήθηκε μιὰ ἀνθολόγησι τῆς *Ὀδύσσειας* σὲ μετάφρασι μὲ ἐκτενὴ εἰσαγωγή ὅπου ἀποτιμᾷ τὶς ἕως σήμερα νεοελληνικὲς μεταφράσεις τοῦ ἔπους καὶ ἐκθέτει τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴ μορφὴ τῆς μετάφρασις. Δίκαιη καὶ ὀρθὴ εἶναι ἡ ἀποψὴ του ὅτι «γενικὰ στοὺς μεταφραστὲς κυριαρχεῖ σχεδὸν πάντα ἓνας λανθασμένος τρόπος ἐξάρτησις ἀπὸ τὸ πρωτότυπο. Ὡστόσο τὸ κύριον εἶναι τὸ μεταφρασμένο κείμενον. Σ' αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπικεντρώνεται ἡ προσπάθεια, ὥστε νὰ δίνει τὴν ἐντύπωσιν αὐτόνομου, ἀβίαστου καὶ ἄνετου νεοελληνικοῦ λόγου»³⁴.

Τὸ τελευταῖον δημοσίευμα τοῦ Ἀλεξίου ἦταν «Ὁ Κρητικὸς» τοῦ Σολωμοῦ³⁵ ποὺ ἐκδόθηκε στὴν Ἀθήνα τὸν περυσινὸ Νοέμβριον. Στὶς 12 τοῦ ἴδιου μηνὸς ὁ Στέλιος Ἀλεξίου ἔφυγε ἀπὸ τὴ ζωὴ. Ὅπως μοῦ εἶπε φιλικὸ τοῦ πρόσωπο³⁶ πρόλαβε νὰ ἴδῃ τὸ πρῶτον τοῦ ἀντίτυπου.

Μὲ τὸν *Κρητικὸν* συνδύασε δύο πνευματικὸς ἔρωτες τῆς ζωῆς του· τὴν Κρήτην καὶ τὸν Σολωμόν. Ἡ ἔκδοσις τοῦ ποιήματος ποὺ τὸ εἶχε ἐπεξεργασθεῖ στὶς δύο μεγάλας ἐκδόσεις τοῦ ἔργου τοῦ ποιητῆ, παρουσιάζει βελτιώσεις σὲ σχέσιν μὲ τὶς παλιότερες. Ὅπως γράφει στὴν εἰσαγωγή του «διαφοροποιεῖται σὲ ὀρισμένα σημεῖα ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τῆς «Στιγμῆς». *Στιγμὴ* εἶναι ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος ποὺ ἐξέδωσε τὸν Σολωμόν τὸ 1994 καὶ τὸ 2007.

Ἡ σύντομη περιγραφὴ μου τοῦ ἔργου τοῦ Ἀλεξίου δὲν δίνει οὔτε τὴν σκιά τῆς προσωπικότητός του. Ὅπωςδήποτε εἶναι ἐκτενεστέρα καὶ πληρέστερη τῆς παρουσίας τῆς ὑποψηφιότητός του κατὰ τὴν Πέμπτη 1 Ἰουνίου 2000. Ἦμουν μέλος τῆς Ἀκαδημίας λίγους μῆνες μόνον, γνῶριζα ὅμως τὸ ἔργον τοῦ Ἀλεξίου, τὸ ἀρχαιολογικὸν καὶ τὸ νεοελληνικόν. Μοῦ φάνηκε, καὶ τὴ θεωρῶ ἀκόμη, ἀνεξήγητη ἡ ἀντίδρασις γιὰ τὴν ἐκλογὴν του μὲ τὴν αἰτιολογίαν ὅτι ἦταν ἀρχαιολόγος. Ἀλλὰ ἔπρεπε ὅλοι νὰ γνωρίζουμε, θετικοὶ καὶ ἀνθρωπιστές, ὅτι ἦταν καὶ μεγάλος νεοελληνιστής.

Συναντηθήκαμε στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, Παρασκευὴ 21 Ἀπριλίου τοῦ 2000. Ἦταν καὶ ὁ Σπύρος Ἰακωβίδης. Τοῦ συστήσαμε νὰ ἴδῃ τοὺς Ἀκαδημαϊκοὺς. Ἔκανε,

ὅπως μοῦ ἔγραψε ἀργότερα, στίς 28 Σεπτεμβρίου τῆς ἴδιας χρονιάς, δύο μόνο «δειγματοληπτικές» ἐπισκέψεις. «Δὲν ἦταν ἐνθαρρυντικές». Ἀπογοητεύτηκε ἀπὸ τὴν ὑποδοχὴ τῶν «θετικῶν». «Δὲν μπορεῖ νὰ γίνει οὔτε κὰν μιὰ σχετικὴ συζήτηση κατὰ τὴν ἐπίσκεψη». Δὲν ἐπεδίωκε ἕνα ἀξίωμα, τὸν ἔτρωγε τὸ μεράκι τῆς ἐπιστήμης. «Ἡ Ἀκαδημία μ' ἐνδιέφερε γιὰ τὸ Λεξικὸ κυρίως». Ἦθελε νὰ τὸ σπρώξει καὶ πιστεῦε ὅτι θὰ τὸ κατόρθωνε.

Εἶχε δίκαιο νὰ ἔχει ἀπωθήσεις καὶ ἐνδοιασμούς. Στὴ συζήτηση γιὰ τὴν ὑποψηφιότητά του ἀκούστηκαν παράλογα ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῆς ἐκλογῆς του καὶ κυρίως ὅτι ἦταν ἀρχαιολόγος.

Ἄλλὰ ἐκεῖνον κάλεσε ἡ Ἀκαδημία νὰ μιλήσει στὴν Ἑκτακτὴ Συνεδρία τῆς 12 Μαΐου 1998, ὅταν γιορτάστηκαν τὰ 200 χρόνια ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ Σολωμοῦ, ἐνῶ τὸν εἶχε ἐκλέξει ἀντεπιστέλλοντα στὴν ἀρχαιολογία³⁷. Ἡ ἄρνηση ἐκλογῆς τοῦ Ἀλεξίου θυμίζει τὴν ἀντίληψη τῶν ἀρχαίων γιὰ τὸν *Καιρό*, δηλαδὴ αὐτὸ πού σήμερα ὀνομάζουμε *ἐνκαιρία*. Δὲν μπορέσαμε νὰ τὴν συλλάβουμε γιὰτὶ πέρασε μπροστὰ μας γιὰ μιὰ στιγμή καὶ χάθηκε. Χάθηκε ὅμως μόνο γιὰ τὴν Ἀκαδημία, γιὰτὶ ξαναγύρισε στὴν Κρήτη ὅπου συνέχισε νὰ ἐργάζεται. Ἐχασε ἡ Ἀκαδημία καὶ ἐκεῖνος προχώρησε σὲ νέους πνευματικὸς ἄθλους.

Μὲ τὸν Στέλιο Ἀλεξίου ὑπήρξαμε συνάδελφοι στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ συνεργαστήκαμε πολλὲς φορές. Ὑπῆρξε διαπρεπὴς ἀρχαιολόγος καὶ ὡς νεοελληνιστὴς ξεπέρασε τοὺς παλαιότερους καὶ τοὺς συγχρόνους του. Τὸ ἔργο του θὰ παραμείνει πρωτοπόρο καὶ μεγάλο. Ὁ ἴδιος σὲ γράμμα του³⁸ περιγράφει τὴν ἐπιστημονικὴ του ζωὴ μὲ λίγες λέξεις: «Σ' ὅλη μου τὴ ζωὴ, ἀπὸ τὴν ἀρχή, τὰ δύο πάθη μου ἦταν ἡ ἀρχαιολογία καὶ ἡ φιλολογία. Μοῦ ἔδωσαν μεγάλες χαρὲς, καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ μοῦ δίνουν. Ἡ Ἑλλάδα εἶναι *ἐνιαία*»³⁹.

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΑΛΕΞΙΟΥ

Ἡ ἔως τὸ 1989 ἐργογραφία τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου μὲ σύντομη βιογραφία του ἀπὸ τὸν Νικόλαο Παναγιωτάκη περιέχεται στὸν τόμο 5, 1989 τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης *Ἀριάδνη*, σσ. ε' - ιδ'. Ἡ ἐργογραφία αὐτή, πὺ συντάχθηκε πρὶν ἀπὸ 25 χρόνια, χρειάζεται συμπλήρωμα μὲ τὶς κατόπιν δημοσιεύσεις, ἔργο πὺ δὲν μοῦ ἦταν δυνατόν νὰ κάνω. Παραθέτω μόνον τὰ ἀπὸ τὸ 1994 καὶ πέραν αὐτοτελῆ δημοσιεύματα, ἄρκετὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν συλλογὲς παλαιότερων μελετῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν καὶ ἀδημοσίευτες.

1. Διονυσίου Σολωμοῦ, *Ποιήματα καὶ Πεζά*. Ἐπιμέλεια - Εἰσαγωγὲς Στυλιανὸς Ἀλεξίου (στιγμὴ 1994).

2. *Σολωμικά* (στιγμὴ 1994).

3. *Δημιῶδη Βυζαντινά* (στιγμὴ 1997).

4. *Σολωμιστὲς καὶ Σολωμὸς* (στιγμὴ 1997).

5. *Οὐίλιαμ Σαίξπηρ, Σονέτα*. Εἰσαγωγή-Ἐπιλογή-Μετάφραση Στυλιανὸς Ἀλεξίου (στιγμὴ 1989, 1998²).

6. *Κρητικὰ Φιλολογικά*, Μελέτες (στιγμὴ 1999).

7. *Διονύσιος Σολωμὸς, Στοχασμοί*. Κείμενο: Massimo Peri, Μετάφραση: Στυλιανὸς Ἀλεξίου, Φιλοσοφικὸς σχολιασμός: Κώστας Ἀνδρουλιδάκης (στιγμὴ 1999).

8. *Μινωικὰ καὶ Ἑλληνικά*, Ἀρχαιολογικὲς Μελέτες (στιγμὴ 2002).

9. *Τὸ Ἐντευκτήριον*, Μεταφράσεις. John Keats, Charles Baudelaire, Owen Meredith, Stéphane Mallarmé, Stefan George, Henri de Régnier, Francis Jammes, W. B. Yeats, T. S. Elliot (στιγμὴ 2004).

10. *Διονυσίου Σολωμοῦ, Ἡ Γυναίκα τῆς Ζάκυθος*, Ἐπιμέλεια, Ἐπιλεγόμενα, Γλωσσάριο Στυλιανὸς Ἀλεξίου. (Ἰδεόγραμμα 2005.)

11. *Διονυσίου Σολωμοῦ, Ποιήματα καὶ Πεζά*. Ἐκδοση ἑπαυξημένη. Ἐπιμέλεια - Εἰσαγωγή Στυλιανὸς Ἀλεξίου (στιγμὴ 2007).

12. *Ποικίλα Ἑλληνικά, Μελέτες* (στιγμὴ 2009).
13. *Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία. Ἀπὸ τὸν Ὅμηρο στὸν 20ὸ αἰῶνα* (στιγμὴ 2010).
14. *Στυλιανὸς Ἀλεξίου ἔξ Ζήσιμος Λορεντζάτος, Ἀλληλογραφία*. Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Κώστας Μπουρναζάκης (Βικελαία Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη 2010).
15. *Κείμενα Φιλίας καὶ Μνήμης, Ἐκδόσεις Δοκιμάκη* (Ἡράκλειο 2010).
16. *Ἡ Κρητικὴ Λογοτεχνία καὶ ἡ Ἐποχὴ τῆς* (στιγμὴ 2011).
17. *Στίχοι Ἐπιστροφῆς* (στιγμὴ 2012).
18. *Ποικίλα Νεοελληνικά, Μελέτες* (στιγμὴ 2013).
19. *Ὀμῆρον, Ὀδύσσεια*. Εἰσαγωγή, Ἀνθολόγησι, Μετάφρασι Στυλιανὸς Ἀλεξίου (στιγμὴ 2013).
20. *Διονύσιος Σολωμός, Ὁ Κρητικός*. Ἐπίμετρο-Σημειώσεις Στυλιανὸς Ἀλεξίου (ἐκδόσεις Κίχλη 2013).

* Ὀμιλία ποὺ ἔγινε στὴν Ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὴν Πέμπτη 13 Μαρτίου 2014. Δημοσιεύεται μὲ τὴν ἄδεια τῆς Συγκλήτου τῆς Ἀκαδημίας.

1. Κώστας Μπουρναζάκης, *Ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ἀλληλογραφία τοῦ Στυλιανοῦ Ἀλεξίου. Προσφορὰ γιὰ τὰ 90 χρόνια του, Νέα Ἑστία* 170, 2011, 74-99.
2. Ἐξαιρετεὲς μελέτες τοῦ ἐκδόθηκαν συγκεντρωμένες σὲ δύο τόμους: *Μινωικὰ καὶ Ἑλληνικά, Ἀρχαιολογικὲς Μελέτες* (στιγμὴ 2002) καὶ *Ποικίλα Ἑλληνικά, Μελέτες* (στιγμὴ 2009).
3. *Ἡ Βοσκοπούλα*, κρητικὸ εἰδύλλιο τοῦ 1600. Κριτικὴ ἔκδοσι Στυλιανοῦ Ἀλεξίου (Ἡράκλειο 1963), Ἐταιρία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, κγ'.
4. 17, 1964, 123-251.
5. *Οἱ βιβλοκρισίαι, 1926-1973* (ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 2002) 209-222.
6. *Ποίημα ἐρωτικόν, λεγόμενον Ἐρωτόκριτος, συνθεμένον ἀπὸ τὸν ποτὴ Εὐγενέστατον Βιζέντζιον Κορνάρου, ἀπὸ τὴν χώραν τῆς Σιτίας τοῦ Νηιοῦ τῆς Κρήτης* (Γαλαξίας 1962). Ἡ εἰσαγωγή τοῦ Γιώργου Σεφέρη ἦταν κείμενο τοῦ 1946 (Γιώργου Σεφέρη, *Ἐρωτόκριτος*, Ἐκδόσεις «Ἄλφα» I. Μ. Σκαζίκη) ξαναδημοσιευμένο τὸ 1962 (Γιώργου Σεφέρη, *Δοκιμές*, Ἐκδόσεις Φέξη) καὶ πάλι τὸ 1974, *Δοκιμὲς Γ'* ἔκδοσι (Ἴκαρος 1974), Α' 268-319.
7. Βιτοέντζου Κορνάρου, *Ἐρωτόκριτος*. Ἀνατύπωσι ἀπὸ τὴν ἔκδοσι Στεφάνου Α. Ξανθουδίδου, Εἰσαγωγή Λίνου Πολίτου. Ἐκδοτικὸς Οἶκος «Ἀστὴρ» Ἄλ. καὶ Ε. Παπαδημητρίου (Ἀθήναι 1968). Ἡ εἰσαγωγή τοῦ Πολίτη σσ. 7-55. Τὸ Λεξιλόγιό στο τέλος εἶναι τοῦ Ξανθουδίδου.

8. Στην εισηγητική έκθεσή τους της ύποψηφιοτήτας του Ἀλεξίου στην Ἀκαδημία τὸ 2000.

9. Βιτσέντζος Κορνάρος, *Ἐρωτόκριτος*, Κριτική ἔκδοση, Εἰσαγωγή, Σημειώσεις, Γλωσσάριο Στυλιανὸς Ἀλεξίου (Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1980), ιγ'- ρι'.

10. Αὐτόθι ρη'.

11. Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτης (κατὰ τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἑσχοριάλ) καὶ τὸ Ἄσμα τοῦ Ἀρμούρη. Κριτική ἔκδοση, Εἰσαγωγή, Σημειώσεις, Γλωσσάριο Στυλιανὸς Ἀλεξίου, Ἐρμῆς (Ἀθήνα 1985).

12. ΠΑΑ 58, 1983, Α', 68-83.

13. Σολωμικά (στιγμὴ 1994) 17-32.

14. Αὐτόθι 33-75.

15. Αὐτόθι 77-85.

16. Φειδίας καὶ Σολωμός, Σολωμικὸς Εὐγενισμός, Σκέψεις γιὰ τὰ ἀντόγραφα τοῦ Σολωμοῦ. Καὶ οἱ τρεῖς ἀναδημοσιευμένες στὸν τόμο *Μικρὰ κείμενα* (ΒΑΕ 149, Ἀθήνα 1995), σσ. 164-168, 394-407, 462-470 ἀντίστοιχα.

17. *Οἱ βιβλιοκρισίες* (ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 2002) 365-381.

18. Αὐτόθι 380-381.

19. Βλ. κείμενο τοῦ Ἀλέξη Πολίτη στὸν τόμο τοῦ Ἀλεξίου, *Ποικίλα Νεοελληνικά* (στιγμὴ, Ἀθήνα 2013), 97-99.

20. Ὁ Ἀλεξίου ἐξέδωσε ξεχωριστὰ τὴ *Γυναίκα τῆς Ζάκυνθος*, Ἰδεόγραμμα 2005 καὶ συγκεντρωμένες μελέτες του γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ: *Σολωμικά*, στιγμὴ 1994 καὶ *Σολωμιστὲς καὶ Σολωμός* (στιγμὴ 1997) ὡς καὶ ἄλλες σὲ διάφορα περιοδικά. Σὲ ἐπιστολὴ του τῆς 6 Ἰουνίου 2007 μοῦ γράφει: «Εἶναι ἄραγε τυχαῖο τὸ ὅτι οἱ Λίνος, Καροῦζος, Ἀλεξίου, ἦταν ἀρχαιολογοὶ; Ἐχομε ἴσως μὴν αἴσθησι *πραγμάτων* πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ ἐκείνη τῶν καθαρῶς φιλολόγων».

21. *Ποικίλα Ἑλληνικά* (στιγμὴ 2009) 116.

22. Σὲ γράμμα του τῆς 12 Ἰανουαρίου 2001 μοῦ ἔγραφε ὅτι «Γενικὰ στὴν ἐπιστήμη ὑπάρχει κάποιος νόμος «ἀδρανείας», δυσκολεύονται νὰ δοῦν μὲ καινούργιο μάτι τὰ θέματα· ἔτσι καὶ ἀπέναντι στὴ σολωμικὴ ἔκδοσή μου ὀρισμένοι δὲν μποροῦν νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ λάθη καὶ προφανεῖς ἀδυναμίες τοῦ Πολυλά. Βρίσκονται ἀκόμη ἐκεῖ, στὰ 1859».

23. *Ποιήματα καὶ Πεζὰ* (στιγμὴ 1994) 17.

24. Βλ. Στ. Ἀλεξίου, *Ἐπὶ ἐκδοχῆς γιὰ τὸν «Πόρφυρα» τοῦ Σολωμοῦ*, στιγμὴ, Κατάλογος, 22 (Ἰανουάριος 2000), 107-125.

25. Οὐίλλιαμ Σαίξπηρ, *Σονέτα*, Εἰσαγωγή-ἐπιλογὴ-μετάφραση Στυλιανὸς Ἀλεξίου (στιγμὴ, Ἀθήνα 1998) 15.

26. Στυλιανὸς Ἀλεξίου, *Τὸ Ἐντενκτήριο* (στιγμὴ 2004).

27. *Στίχοι Ἐπιστροφῆς* (στιγμὴ 2012).

28. Αὐτόθι 7.

29. Στυλιανὸς Ἀλεξίου & Ζήσιμος Λορεντζάτος, Ἀλληλογραφία (1967-2003), Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Κώστας Μπουρναζάκης, Βικελαία Δημοτικὴ Βιβλιοθήκη 2010.

30. *Κείμενα Φιλίας καὶ Μνήμης*, Ἐκδόσεις Δοκιμάκης (Ἡράκλειο 2010).

31. (στιγμή, Ἀθήνα 2012).

32. σ. 454.

33. *Ποικίλα Ἑλληνικά* (στιγμή, Ἀθήνα 2009) 39-44.

34. Ὀμήρου *Ὀδύσσεια*. Εἰσαγωγή, Ἀνθολόγηση, Μετάφραση Στυλιανὸς Ἀλεξίου (στιγμή, Ἀθήνα 2013) 11. Σὲ ἐπιστολή του τῆς 1 Μαΐου 2008 μοῦ γράφει: «Ἐχω ἐπιστρέψει σὲ παλιὰ ἐνδιαφέροντα καὶ ἀγάπες μου γιὰ τὴν ἀρχαία ποίηση».

35. *Ὁ Κρητικός*. Ἐπίμετρο-Σημειώσεις Στυλιανὸς Ἀλεξίου. Ἐκδόσεις Κίχλη (Ἀθήνα Νοέμβριος 2013).

36. Ὁ Χαράλαμπος Κριτζᾶς, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε ἓνα ὥραϊο κείμενο γιὰ τὸν Ἀλεξίου, *Ὁ Μέντωρ* 106, 2013, 287-294.

37. Ἡ λογοτεχνική πορεία τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, *ΠΑΑ* 73, 1998, Β' 249-260.

38. Τῆς 20 Ἰανουαρίου 2011.

39. Θεωρῶ ὡς τὸν μεγαλύτερο γιὰ μένα ἔπαινο τὴν κρίση του, σὲ ἐπιστολή του τῆς 27 Ὀκτωβρίου 2000, γιὰ ἓνα βιβλίο μου: «Γιὰ τὶς ἐλλείψεις τῆς σημερινῆς Ἑλλάδας μὲ παρηγορεῖ ὁ «Ραμνοῦς» σας. Ἐξαιρετὴ *σύνθεση* ποὺ δικαιώνει τὴν ἀρχαιολογία περισσότερο ἀπὸ τοὺς τόμους μὲ λίστες καὶ τομὲς ὀστράκων. Δίνετε τὴ *ζωή* τοῦ τόπου καὶ τῆς ἐποχῆς». Τὸ τελευταῖο του γράμμα πρὸς ἐμένα ἦταν τῆς 27 Ἀπριλίου 2013. Μ' εὐχαριστοῦσε γιὰ τὸ *Πρόχειρον* ποὺ τοῦ εἶχα στείλει.

οὐ πάνυ γε ῥάδιόν ἐστιν εὐρεῖν ἔργον ἐφ' ᾧ
οὐκ ἂν τις αἰτίαν ἔχοι. χαλεπὸν γὰρ οὕτω τι
ποιῆσαι ὥστε μηδὲν ἁμαρτεῖν, χαλεπὸν δὲ
καὶ ἀναμαρτήτως τι ποιήσαντα μὴ ἀγνώ-
μονι κριτῇ περιτυχεῖν.

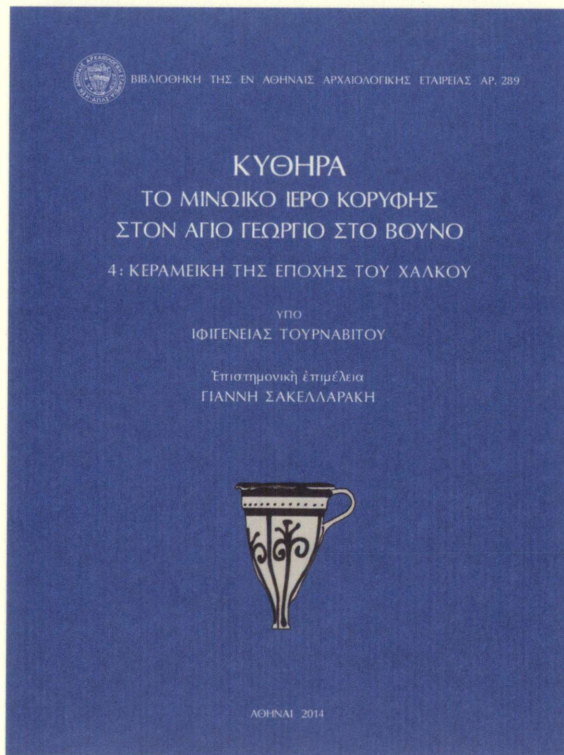
Ξενοφ. Ἀπομν. 2, 8, 5

ΙΦΙΓΕΝΕΙΑΣ ΤΟΥΡΝΑΒΙΤΟΥ

ΚΥΘΗΡΑ

ΤΟ ΜΙΝΩΙΚΟ ΙΕΡΟ ΚΟΡΥΦΗΣ ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΓΕΩΡΓΙΟ ΣΤΟ ΒΟΥΝΟ 4. ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΓΙΑΝΝΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ
ΑΔΩΝΙΔΟΣ ΚΥΡΟΥ, "Ένα άπρόσμενο εύρημα
ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ
2. ΠΗΛΟΙ
3. ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΙΕΡΟ ΚΟΡΥΦΗΣ
4. ΜΙΝΩΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
5. ΥΜ/ΥΕ ΠΙΑ-Β ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

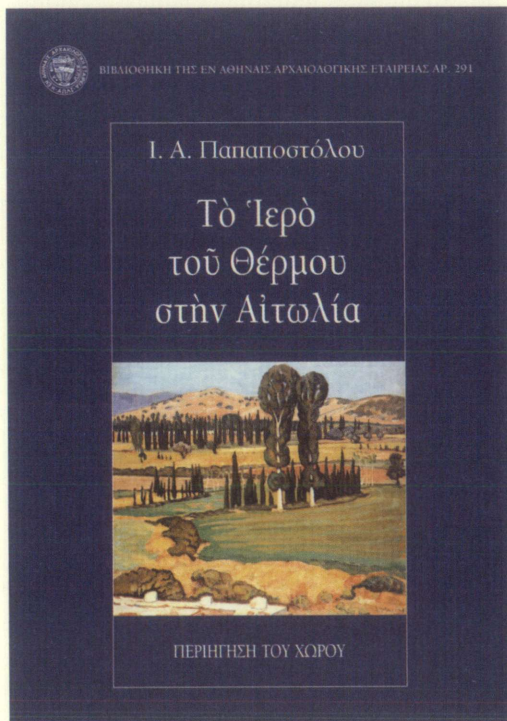
6. ΑΓΓΕΙΑ ΜΕ ΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ
7. ΕΠΙΛΟΓΟΣ
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ, ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ
ΧΑΡΤΕΣ ΚΑΤΑΝΟΜΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ
ΠΙΝΑΚΕΣ

Σχήμα 21×28 εκ. Σελ. κ' + 664, με πίνακες και σχέδια

Διατίθεται στην 'Αρχαιολογική Έταιρεία, Πανεπιστημίου 22, Άθήνα 106 72,
τηλ. +30210 3647585 • Fax +30210 3644996 • bookstore@archetai.gr • www.archetai.gr
'Αποστέλλεται επίσης επί αντικαταβολή, κατόπιν παραγγελίας.

Ι. Α. ΠΑΠΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Τὸ Ἱερὸ
τοῦ Θέρμου
στὴν Αἰτωλία

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΑΙΤΩΛΙΑ

ΘΕΡΜΟΣ. ΟΙ ΕΠΟΧΕΣ – ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ –

Η ΛΑΤΡΕΙΑ

ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ ΣΤΟ ΙΕΡΟ

ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΤΟΥ ΘΕΡΜΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ. ΕΠΙΛΟΓΗ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

ΠΕΡΙ ΘΕΡΜΟΥ ΚΑΙ ΑΙΤΩΛΙΑΣ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

ΓΕΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

Σχήμα 15×21 εκ. Σελ. 256 καὶ 145 ἔγχρ. εἰκόνες

Διατίθεται στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, Πανεπιστημίου 22, Ἀθήνα 106 72,
τηλ. +30210 3647585 • Fax +30210 3644996 • bookstore@archetai.gr • www.archetai.gr
Ἀποστέλλεται ἐπίσης ἐπὶ ἀντικαταβολή, κατόπιν παραγγελίας.